

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

<http://dergipark.gov.tr/mikad>

NİĞDE/ TÜRKİYE

MIKAD

cilt 3

Sayı 2

Aralık 2019

ISSN: 2587 - 1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2- Aralık 2019
ISSN: 2587-1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal (Türk Dünyasını kapsayan) hakemli bir dergidir.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, Türk Dünyasının dergisidir. Dergimize, Türkçe (tüm lehçelerinde) makale kabul edilmektedir.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen ve/veya dergide yayımlanan yazılara ilişkin her türlü yasal sorumluluk, yazarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Editörden

Kurullar

Hakemler

Makaleler

Dr. Bülent ÖZTÜRK Prof. Dr. M. Sezai TÜRK	İletişim Ve Sosyo-Ekonomik Denge	1-16
Досымова. Г Қозыбақова. Ф	Оңтүстік Қазақстанның Мәдениет Саласындағы Этнотілдік Бағыттар	17-21
Süleyman ŞAHAN	Siyasal İletişimin Yeni Doğası Ve Liderlik	22-35
Gulmira Yeshmanova	Кәсіби Компьютерлік Бағдарламалардың Кеңейтілген Мүмкіндіктері Арқылы Білімалушылардың Шығармашылық Қабілеттерін Дамыту	36-41
Ülkær Mæmmædova	Qoca Şærqin Sönmæyæn Zæka Ulduzları	42-51

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2- Aralık 2019
ISSN: 2587-1331

EDİTÖRDEN

Kıymetli araştırmacılar,

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergimiz "**TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Park Sistemi**" bünyesinde hizmet vermekte olup dergimizde yayımlanan yazılara ilişkin her türlü sorumluluk yazarına aittir.

Dergimiz, hiçbir resmi ya da gayri resmi kurum veya kuruluşun yayın organı değildir.

Millî Kültür Araştırma Dergisi, Sosyal ve Beşeri alanlarda yapılan çalışmalarını Kabul etmektedir. Bu çerçevede dergimizde **Beşeri Bilimler** (Antropoloji, Arkeoloji, Dil Bilim, Edebiyat Araştırmaları, Psikoloji, Tarih, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Dini Araştırmalar, Felsefe), **Eğitim Bilimleri, İktisadi ve İdari Bilimler** (Ekonomi ve İşletme, Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler), **Sosyal Bilimler** (Coğrafya, Çok Disiplinli Bilimler, İletişim, Kütüphanecilik, Bilgi ve Belge Yönetimi, Turizm) ve **Sanat** sahalarında kaleme alınan makale, tanıtım yazıları ve çeviri yazılara yer verilmektedir.

Dergimiz, üçüncü yılını doldurarak altıncı sayısını yayımlamıştır. Dergimizin bu sayısında 5 makale bulunmaktadır. Dergimiz Türk Dünyasının ulusal yayını olup, bu dünyanın çalışmalarını akademiye kazandırmayı bir görev bilmektedir.

Dergimizin sonraki sayılarında siz değerli araştırmacıların yazar ve hakem olarak katkılarını bekliyoruz, saygılarımızı sunuyoruz.

Editör
Doç. Dr. Bülent KARA

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2- Aralık 2019
ISSN: 2587-1331

Editör: Doç Dr. Bülent KARA

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Editör Yardımcısı: Cemil Adar YILMAZER

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Editör Yardımcısı: Gürkan BAYINDIR

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ziya AVŞAR

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Üniversitesi Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel METİN

Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Tarık SEVİNDİ

Aksaray Üniversitesi

Doç. Dr. Üyesi Hakan YALAP

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Faruk ÇOLAK

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARTAL

Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram ÜNAL

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Veysel BOZKURT

İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Yaşar KAYA

İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Turgut KOÇOĞLU

Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan TUNÇ

Anadolu Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Bekir ÇINAR

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Metin ÖZKUL

Süleyman Demirel Üniversitesi

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2- Aralık 2019
ISSN: 2587-1331

Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice İÇEL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Bibigül İLİYASOVNA İMANBEKOVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup ALTAN Doç. Dr. Serdar	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan BAYER ALTIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Rıza SAM	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat TOPAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Hamdi DOĞAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa ERKAYA	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZDEMİR	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramis KARABULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram POLAT Dr.	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Öğr. Üyesi Mehmet GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İncinur ATİK GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Savaş MARAŞLI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Keziban PAKSOY	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülin ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2- Aralık 2019
ISSN: 2587-1331

Dr. Öğr. Üyesi Ercan BAĞÇECİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan GEÇGİN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kamil Ali GIYNAŐ	Karamaolu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elçin YILMAZKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Huriye ALTUNER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2- Aralık 2019
ISSN: 2587-1331

HAKEM LİSTESİ

(Aralık, 2019, Cilt: 3- Sayı: 2)

Dr. Öğr. Üyesi Lokman ZOR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Elif ŞEŞEN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz GÖKSU	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Bülent ÖZTÜRK	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi ADEM YELOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç.Dr. Hacıyeva HAQİQAT	Azerbaycan Diller Üniversitesi
Dr. Nurlan KİLİBAEV	Abay Pedagoji Üniversitesi
Dr. Yrystanyly BAZAR	Abay Pedagoji Üniversitesi
Dr. Gulmira YESHMANOVA	Abay Pedagoji Üniversitesi
Öğr.Gör. Perizat YERTAYEVA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2- Aralık
2019 ISSN: 2587-1331

İLETİŞİM VE SOSYO-EKONOMİK DENGE

Dr. Bülent ÖZTÜRK ¹

Prof. Dr. M. Sezai TÜRK ²

Özet

Bu çalışmada, insanların hareketli yapısına hareketli bir çözüm getirebilmek amacıyla ortaya çıkan ve artık hayatımızda vazgeçilmez ürün statüsüne erişen mobil telefonların sosyo-ekonomik dengeyle olan ilişkisi ülkemiz ve Avrupa mukayesesi üzerinden ele alınmaktadır.

Türkiye'nin 2009-2017 yılları arasında yıllık mobil arama hacminin doğrusal bir artış izlediği ve söz konusu 9 yılda %137 oranında arttığı görülmektedir. 2017 yılı dördüncü çeyreğinde 442 dakika olan ortalama aylık mobil kullanım süresi ile Türkiye, Avrupa ülkelerine kıyasla mobil telefonla en fazla görüşme yapan ülke olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin mobil penetrasyon oranı ve mobil telefonların kullanılması açısından anlamlı bir mukayeseye tabi tutulabilmesi amacıyla 2017 yılı bazında çeşitli Avrupa ülkeleri ile gayrisafi yurt içi hasıla, mobil penetrasyon oranları, mobil telefonlara günlük bakma sıklıkları ve mobil telefonlarını gece kontrol etme oranları bağlamında bir karşılaştırma yapılarak elde edilen veriler yorumlanmaya çalışılacaktır.

Çalışma kapsamında Deloitte tarafından 2017 yılında 33 ülkede toplam 53.150 katılımcıya uygulanan Global Mobil Kullanıcı Anketi (GMCS) verilerinden, Groupe Special Mobile Association (GSMA)'ın 2017 ve 2018 yıllarına ilişkin yayımlanmış olduğu raporlardan ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) tarafından yayınlanan verilerinden faydalanılmıştır. 2017 Global Mobil Kullanıcı Pazar araştırmasına Türkiye'den katılan kullanıcıların %92'si akıllı telefona sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *İletişim, İletişimin Gelişimi, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Sosyo-Ekonomik Denge, Mobil Telefon Kullanımı*

COMMUNICATION AND SOCIO-ECONOMIC BALANCE

Summary

¹ Gazi Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Phd. email: bulentozturk3@gmail.com

² Ankara Hacı Bayram Veli Ünl.İletişim Fakültesi Radyo,Televizyon ve Sinema Bölümü, msezaiturk@gmail.com

In this study, the relation of mobile phones which emerge as an indispensable product in our life with the socio-economic balance, is dealt with in the scope of Turkey and Europe comparison.

It has been observed that Turkey's annually volume of mobile calls between the years 2009-2017 demonstrated a linear increase and this increase realised as 137% over 9 years. Turkey with a monthly mobile usage time as 442 minutes average in the fourth quarter of 2017, has been detected as the country of which mobile call usage are at the highest rate compared to European countries. In order to make an meaningful comparison in terms of usage of mobile phones and penetration rate, the study will includes the remarks about the data which has been obtained by the comparison of related to the gross domestic product level, mobile penetration rates, day and night time mobile phone usage frequencies levels belongs to year 2017 between European Countries and Turkey.

In the scope of this study, It is made use of Global Mobile User Survey (GMCS) data which was applied to 53.150 participants in 33 countries in 2017, Groupe Special Mobile Association (GSMA) reports published related to 2017 and 2018 years and published data by the Information and Communication Technology Organization in Turkey (BTK). According to 2017 Global Mobile Users Market Research, it has been seen that 92% of participants in Turkey have mobile phones.

Key Words: Communication, Development of Communication, Information and Communication Technologies, Socio-Economic Balance, Mobile Phone Usage

Giriş

Günlük yaşamın ve kişiler arası ilişkilerin vazgeçilmez parçası olan ve “İletişim sözcüğünün kökenine bakılacak olursa; Fransızca ve İngilizce’de yazılışı aynı, söylenişi ayrı “*communication*” kavramı Latince’deki “*communicatio*” sözcüğüyle karşılaştırılır. Sözcüğün XIV. Yüzyıl Fransızca’sında ticaretin (merkantalizmin) geliştiği dönemde ticaret ve ilişkiler karşılığında kullanılması belli bir dönemdeki etkinliklerin sözcüklere yükledikleri anlamlar açısından ilginç bir örnektir. “Communication”ın kökeninde yine Latince’deki “*communis*” kavramı bulunur. Birçok kişiye ya da nesneye ait olan ve ortaklaşa yapılan anlamlarındaki bu kavramdan hareketle iletişim sözcüğünün özünde yalın bir ileti alışverişinden çok toplumsal nitelikli bir etkileşim, değiş tokuş ve paylaşım anlamı bulunur” (Yüksel,2013:6).

Kalkınma, genel anlamda bir ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanda ilerlemesini, kurumsal kapasitesinin güçlenmesini, insan kaynakları niteliğinin artmasını, çevreye duyarlılığın gelişmesini ve bireysel refahın yükselmesini ifade eden çok boyutlu ve kapsamlı bir kavramdır. Gelişme, ekonomik büyüme, gelir dağılımı, eğitim düzeyi, sağlık hizmetleri, beslenme düzeyi, iletişim ve kadının statüsü gibi kapsadığı unsurlar nedeniyle çok boyutlu bir olgudur (SEGE,2013:1). Kalkınma ve iletişim kavramları birbiriyle o kadar ilişkili ve iç içe geçmiştir ki, bazı durumlarda

iletişimin gelişimi toplumun ekonomik büyümesi kavramını işaret etmektedir. Nitekim iletişim teknolojileri, iletişim araştırma ve kuramlarında önemli yer tutan konulardan birisidir.

Akademik çalışmalarda sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ölçülmeye ve karşılaştırılmaya çalışılırken, çok sayıda ekonomik, sosyal ve kültürel değişkenler kullanılmaktadır. Çalışma konusu iletişim ve sosyo-ekonomik denge arasındaki bağ, bir ülkenin ulusal sınırları içerisinde kendi ve yabancı ekonomik birimlerince üretilen, tüm nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değerini gösteren gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) kavramıyla mobil telefon kullanımı süresi, sıklığı ile kurulmaya çalışılacaktır. Bu amaçla toplumların davranışlarını nesnel bir şekilde ölçmek ve sayısal verilerle açıklamak üzere nicel araştırma yönteminin betimsel modeli kullanılacaktır.

Bir toplumsal değişme durumu olan kalkınma, yeniliklerin toplumsal sisteme yayılması ile gerçekleşir. Dolayısıyla yeniliklerin yayılımı araştırmaları da yeniliklerin bir topluma nasıl sokulduğunu ve insanların bu yenilikleri nasıl benimsediklerini ya da reddettiklerini açıklamaya çalışan bir iletişim araştırmaları alanı olarak ortaya çıkmıştır (Uzun, 2013:107). Çalışmamızda bir iletişim araştırması olarak mobil telefonların kullanımını esas almaktadır.

İletişim, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT)'nin gelişmesi sayesinde zamanla şeklen farklılaşmış ve mekândan bağımsız olarak kişilere ulaşabilme şekline dönüşmüştür. BİT ile kastedilen; elektronik ortamlarda her türlü bilginin üretilmesinde, toplanmasında, işlenmesinde, depolanmasında, kullanıcıların hizmetine sunulmasında yararlanılan iletişim ve bilgisayar teknolojilerini de kapsayan, teknolojiler bütünüdür.

Bu çalışmada, insanların hareketli yapısına hareketli bir çözüm getirebilmek amacıyla ortaya çıkan ve artık hayatımızda vazgeçilmez ürün statüsüne erişen mobil telefonların kullanımının sosyo-ekonomik dengeyle olan ilişkisi ülkemiz ve Avrupa mukayesesi üzerinden ele alınacaktır. Mobil telefon kullanımının ne sıklıkla kullanıldığı ve data tüketimi hakkında bilgi edinilmeye çalışılacaktır.

İletişim Bilimi ve İletişim Teknolojileri İlişkisi

Modern dönemin köklü toplumsal değişim ve dönüşümlerini incelemek için sosyoloji, birey ve toplum ilişkisini incelemek için sosyal psikoloji, bireyin ruhsal durumunu incelemek için psikoloji derken XIX. Yüzyılda kitlesel boyutta yaygınlaşan ve genel sistem içerisinde önemli bir yer alan kitle iletişim araçlarının sistem içerisindeki yapı, işlev ve işleyişlerini incelemek için de XX. Yüzyılın başında iletişim biliminin belirlediği gözlenmektedir. Burada ilginç olan nokta, iletişimin insanın varoluşuna koşut gelişen bir olgu olmasına karşın, XX. Yüzyılda ancak bilimsel bir disiplin haline gelmesidir. Bunun temel nedeni ise iletişimin genel sistem içerisinde kendisini ancak, iletişim teknolojisinin geliştiği XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren bir güç olarak göstermeye başlamasıdır

(Güngör,2011:15). Bu sebeple iletişim bilimi ile sosyal ilişkilerdeki önemi zaman ve mekân kısıtlılıklarını aşmasıyla artan iletişim teknolojileri gelişimi arasında bir bağ olduğu söylenebilir.

Ekonomi Açısından İletişim

“Ekonomik yapının sürekli değişmesi nedeniyle gelecek enformasyon ekonomileri geçmişteki endüstriyel ekonomilerden çok farklı yapılacaktır” (Melody, 1999: 40) diyen Melody günümüzdeki iletişimin yöndeşmesine, bu alandaki ekonomik gelişmeye işaret etmiş olmalı.

İletişim dinamiktir, değişime dayalıdır ve farklı şekillerde cereyan eder. İletişim aynı zamanda tecrübelerin paylaşılması olarak da yorumlanabilir. Ekonomik görüşe göre bilgi istenendir ve bir mesaj olarak da iletişimin yoludur. İnsanlar için bilgi önemlidir, dolayısıyla bireyler bilgiyi elde etmek ve onu hazırlamak için çaba gösterirler. Thurow (1992)’a göre bilgi, karar verme aşamasındaki en değerli araç olduğu halde karşılıksız olarak değiş tokuş edilen bir metadır.

Çoğunlukla mesaj iletişimin ürünüdür ve Allsopp (1995)’a göre bir yer değiştirme biçimidir. Elbette, bilgiye sahip olmak henüz ilk adımdır. Türkiye’nin de içinde bulunduğu ekonomik koşullarda hem makro dengesizlikler hem de mikro seviyedeki belirsizlikler göz önüne alınarak verilen mesajlara dikkat etmek gerekir. Özellikle ekonomik refahın sarsıldığı ve resesyon durumlarında alınan ekonomik istihbarat mesajları farklı sonuçlar meydana getirirler. Ayrıca biri sanayileşmiş ve diğeri gelişmekte olan iki ülkede yayınlanan haberler de farklı tepkiler ortaya çıkarırlar, dolayısıyla iletişim hem gönderici hem de alıcı açısından olumlu olarak sonuçlanamaz. Türkiye’nin son zamanlarda rahip Andrew Brunson üzerinden aldığı ya da verdiği siyasi-ekonomik mesajlar bu duruma en güzel örnek olabilir. Haziran 2018 tarihli TUIK verilerine göre ekonomik güven endeksi³ rızaya, güvene, onaya dayalı iletişim çabası olan halkla ilişkiler kapsamında verilen mesajların olumlu yönde ilerlemediğinin göstergesi olabilecek seviyededir.

³Ekonomik güven endeksi, tüketici ve üreticilerin genel ekonomik duruma ilişkin değerlendirme, beklenti ve eğilimlerini özetleyen bir bileşik endekstir. Endeks, tüketici güven endeksi ve mevsim etkilerinden arındırılmış reel kesim (imalat sanayi), hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörleri güven endekslerinin alt endekslerinin ağırlıklandırılarak birleştirilmesinden oluşmaktadır.

Grafik 1: Ekonomik Güven Endeksi, Haziran 2018 (Kaynak: TÜİK, Haziran 2018)

Söylentiler de bir çeşit bilgi sürecidir; dengesizlik konumunda uygun olmayan verilerin dolaşımı gönderici ve alıcı arasındaki iletişim dengesini de bozar ve kendine zarar veren bir yapıya dönüşür. Burada belirtmek gerekir ki veri ve bilgi eş anlamlı kelimeler değildir; farklı operasyonel akışları vardır. Genelde veri, kategorize edilebilen, sürdürülebilir ve üzerinde değişiklik yapılabilen istatistik ve inanışlara işaret eder ancak bilgi karar verme süreciyle ve yönetim bilgi sistemiyle alakalı, karar vericilerin üzerinde çalıştığı verilerdir.

Ekonominin Altyapısı Olarak İletişim

Dünya çapında mobil şebeke operatörlerinin çıkarlarını temsil eden Mobil İletişim İçin Küresel Sistem Derneği /GSMA'nın verilerine göre BİT'ler büyük ölçekli toplumsal adaptasyonlara sebep olmuş ve 2017 yılında küresel gayrisafi hasılanın % 4.5 unu oluşturarak, küresel ekonomiye 3.6 trilyon dolar katkı sağlamışlardır. Bununla beraber 29 milyon kişiye istihdam olanağı sunmuşlardır. Ayrıca, devletlerine 2017 yılı özelinde BİT'ler üzerinden 500 milyar dolara yakın vergi geliri sağlamışlardır⁴. Böylece iletişim alanındaki bu hareketlilik ekonominin altyapısına güç katmıştır.

İletişim bir yandan da ekonominin altyapısı olarak, toplumsal faaliyetleri birbirine bağlamakta ve pratikte üretim faydasını arttırmaktadır. Yazılı ya da sözlü iletişim, tedarikçi ile tüketici arasında mesaj getirip götürmektedir ve kendi kendine sonlanmamaktadır. Dolayısıyla hem gerekli hem de ilave bir unsur olarak üretimin doğal kaynaklar, sermaye, işgücü ve yönetim faktörleri ile kaynaşma halindedir. Örneğin bir şehir ve köy iletişim ağı, köyden şehre refahın transferi için kaynak teşkil edebilir yahut tam tersi de söz konusu olabilir; bu bağlantıyı daha mantıklı hale getiren her iki tarafın da gelişmesi ve büyümesidir. İnsan iletişimi noktasında da aynı prensipler işlemektedir; iletişim hem

⁴The Mobile Economy 2018, GSMA (Groupe Special Mobile Association)

alıcı hem de verici için arzu edilen olmalıdır. Bu durum ekonomik çevrelere yönelik dış etkenler oluşturduğu için tüm dış etkenler genel refahın artması açısından pozitif hale gelmektedir.

Ekonomi piyasalarındaki iletişimin etkinliği, bilginin piyasaya giriş şekline göre değişmektedir. Bazen toplanabilecek tüm bilgiler toplanır ancak bu durum operasyonun etkinliğini azaltır; bazen de sadece eldeki bilgilerle yetinilir ve aslında bu şekilde etkinlik de artar. Ancak en iyisi elbette sadece gerekli bilgilerin elde edilip değerlendirilmesidir. Sonuç olarak performans maksimize edilir ve piyasa için finansal karar verme şartları meydana gelir (Lumby, 1989).

Tam rekabet piyasasının özelliklerinden/avantajlarından biri, çok geniş bilgilere ulaşılabilmesidir ve rekabetçi bir ekonomide fiyat eğilimleri ile piyasa durumunun farkında olmakla, piyasa aktörleri kendilerine belirli bir dönem içerisinde denge sağlayabilmektedirler. Bu durumlarda herhangi bir değişiklik yaşanması halinde bilginin tamamen kaybedildiği bir durum ortaya çıkar ve kusurlu bir piyasa yapısı meydana gelir. Genelde, bahse konu husus gelişmekte olan ülkelerin ulusal bağımsızlığını elde etmesi sürecinde sosyo-ekonomik dengede iletişimin rolünün farkına varılması ve merkezîyetçi mekanizma ile olan benzerliğinin anlaşılması önemli ve değerli olarak kabul edilir.

Bilgi, uzun zaman alan yapılanma sürecinde rasyonel analizin ve kaynakların kullanımı aşamasında insan davranışını değiştirebileceği bir dönemde kilit rol oynamaktadır. Bu durum, yıkıcı ve yapıcı iletişim arasındaki farka dikkat edildiğinde anlaşılabilir. İletişim, gönderici ve alıcıyı fayda düzleminde bir araya getirebilmektedir, bunu yaparken de akışın her iki tarafındaki gruplar için dengeli bir büyüme alanı da sağlayabileceği unutulmamalıdır. Genel denge şartları uygun olmadığı takdirde sağlıklı bir iletişim kanalı olmazsa piyasaya doğru/uygun mesajlar gönderilemeyecek ve etkinlik gösterilemeyecektir. Diğer bir deyişle veri kategorize edilmemiş ve işlenmemişse, dengesizliğin negatif entropisi piyasalara zarar verecektir.

İnsanlar neden iletişimde olma ihtiyacı duyarlar?

İnsanlar iletişim ortamları ile hayatlarını anlamlandırabilmekte, ilişkilerini, topluluklarını ve dünyalarını değiştirebilmekte, etkileşim sağlayabilmektedirler. Toplum bilimlerindeki anaakım araştırma geleneğinden ortaya çıkan “*kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı*” da insanların bu ortamlarda iletişim araçlarını hangi gereksinimlerle kullandıklarını ve ne gibi doyumlar sağladıklarını açıklamaya çalışmaktadır.

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımında iletişim araçlarının kullanım nedenleri, kişilerin gereksinimleriyle açıklanır. Kişilerin bireysel ve toplumsal gereksinimleri vardır ve bu gereksinimleri giderip, gerginlikten kurtulmaya çalışırlar. Bu gerginliği gidermenin yollarından biri de iletişim araçlarını aktif olarak kullanmaktır. Elbette gereksinimleri gidermek için tatile çıkmak, spor yapmak, çeşitli hobilerle uğraşmak ve çalışmak gibi başka yollar da vardır. Ancak gereksinimleri karşılamakta

kullanılan kişisel ve çevresel olanaklar yetersiz kaldığında (Uzun, 2013:89) iletişim araçları ve içeriklerinde kişiler tercihlerde bulunur. Televizyon, internet, gazete, mobil telefonla görüşme süresi ve sıklığı ülkemiz ve Avrupa ülkeleri ile mukayese edildiğinde sosyal faaliyetlerdeki, hobilerdeki ve ekonomik durumdaki farklılıklar da günışığına çıkmaktadır.

İnsanların iletişimde bulunma ihtiyaçlarını açıklayan kuramlardan bir diğeri de Clayton Alderfer'e ait olup, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini başka bir şekilde ifade etmiştir. "*E.R.G. Kuramı*" (Existence-Relatedness-Growth Theory) olarak bilinen yaklaşımda gereksinimler; Varoluş (Existence), İlişki kurma (Relatedness) ve Gelişme (Growth) gereksinimleri olarak üç grupta incelemiştir. Bunlar; İnsanın varlığını sürdürmesi ve varoluşunu devam ettirmesini sağlayıcı maddesel özelliğe sahip fizyolojik ve güvenlik gereksinimlerini kapsayan varoluş gereksinimi, kendini gerçekleştirme gereksinimini kapsayan ve başarı ve sorumluluk niteliğini içeren saygınlık gereksiniminin bir yönünü içine alan gelişme gereksinimi ve İlişki Kurma Gereksinimidir. "*İlişki kurma gereksinimi*"; açık bir iletişim, diğer kişilerle duyguların ve düşüncelerin paylaşımıyla tatmin olunmasını içermektedir. Yine Maslow'un kuramında yer alan sevgi ve ait olma gereksinimi ile başkalarından gelen geri dönüşümleri içeren saygı gereksinimine karşılık gelmektedir. Bununla birlikte Alderfer, ilişki kurma gereksiniminin eleştirisiz samimiyetten ziyade açık, doğru ve dürüst etkileşimle tatmin edildiğini vurgulamıştır (Johns ve Saks, 2001: 139-140). Ayrıca David McLelland da "*aitlik ve ilişki kurma gereksinmesi*" adlı kuramı ile bazı insanlarda bir gruba ait olma ve insanlarla iyi ilişkiler kurmanın güçlü bir güdü olduğunu söyler (Çetinkanat, 2000).

Hofstede'in (1991) toplumları *dişi ve erkek kültür* ekseninde sınıflandırdığı çalışmasına göre ise Türkiye dişi ülkeler grubunda Brezilya, Fransa, İran, İsrail, İspanya, Tayland, Tayvan, Peru, Şili, Yugoslavya vb. ülkelerle birlikte yer almaktadır. Dişi kültürel özellik taşıyan toplumlar insana ve insanlar arası ilişkilere önem vermektedirler. Şefkatli, merhametli, nazik, sadık, çocuklara karşı sevgi dolu olan bu toplumlar duyarlı, sevgi dolu, anlayışlı, sıcakkanlıdırlar. Buna karşın erkek kültür özelliği taşıyan toplumları ise atılgan, para elde etme arzusunda ve materyalist, insana verilen önemin arka planda kaldığı toplumlar olarak nitelendirmenin mümkün olduğu savunulmuştur (Sargut,2015:175).

Johns ve Saks (2001) a göre ise; "*Türk insanının toplumsal tavrı ve insan ilişkilerine önem veren kültürel değerleri*" de konuşma sürelerinin artmasına neden olan etkenler arasındadır. Başka insanların kendileri ile alakalı ne düşündüklerine önem veren Türk insanının bu özelliği de kültürel değerleriyle iniltilidir. Türk insanında yalnız kalmamak, bir gruba ait olmak ihtiyacı ağır basmaktadır.

Görüldüğü üzere Türk toplumu da gerek bireysel gereksinimler gerekse toplumsal özellikleri gereği iletişim kurmaya önem vererek Avrupa toplumlarına nazaran iletişime daha fazla zaman ayırmaktadır.

Ekonomik Yapıdaki dengesizlik

Gelişmekte olan ülkeler, çoğunlukla çok çeşitli modern ve geleneksel ekonomik sektörleri barındırmaktadır. Bir tarafta öncü sektörün fikirleri ve seçimleri gelişim eğrisini oluştururken, bu durum yarı sanayileşmiş ülkelerin çoğu için yıkıcı bir büyüme biçimi olmaktadır. Ek olarak bazı sektörlerde çeşitli işsizlik biçimlerinin görülmesi ve ücretlerdeki ayrımcılık sonucunda yaşanan aşırı göç; dikkatleri üzerine toplaması gereken diğer unsurlardır. Zamanın ve teknoloji seviyesinin birbirleriyle olan ilişkisindeki sorun, üçüncü dünya ülkelerindeki gelişme krizinin boyutlarını büyütmüş ve bazı noktalarda devrim ve savaş gibi faktörler bu çok çeşitliliği daha da arttırmış ve ülkeleri daha büyük bir dengesizlik içerisine sürüklemiştir. Öte yandan, refahın eşitsiz dağılımı zaman içerisinde ekonomik sistemlere alan açılabilmesini de engellemekte ve nihayetinde ülkelerin makroekonomik yapıları kronik dengesizliğe mahkûm olmaktadır. Dolayısıyla bu toplumların sosyoekonomik boyutları üzerinde detaylı çalışılması gerekmektedir.

Türkiye ve Avrupa Ülkelerinde Mobil Telefon Kullanımı

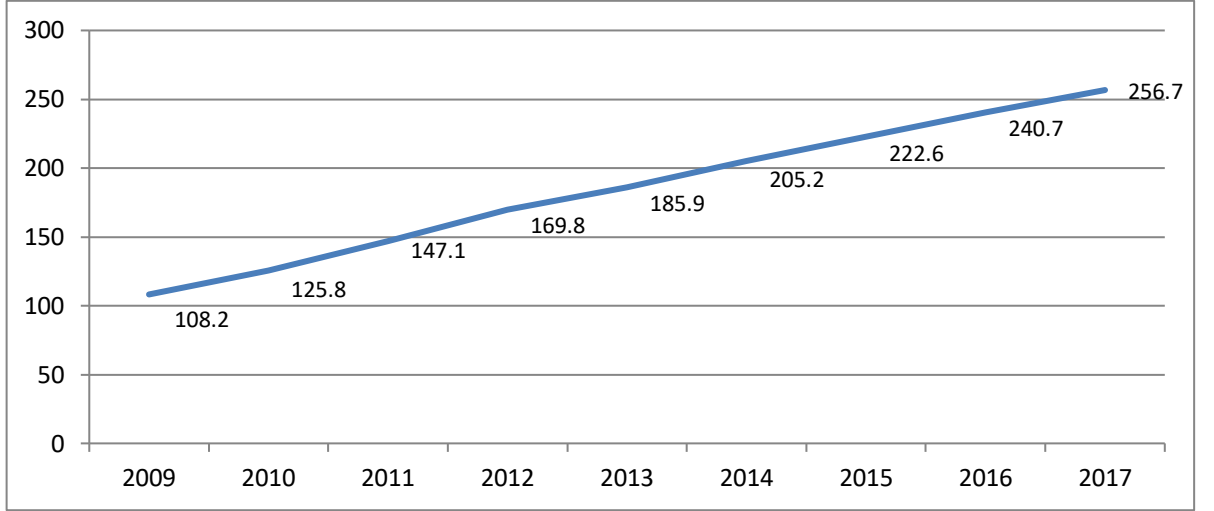
Çalışma kapsamında Deloitte Touche Tohmatsu Limited Şirketi Deloitte tarafından 2017 yılında 33 ülkede toplam 53.150 katılımcıya uygulanan Global Mobil Kullanıcı Anketi (GMCS) verilerinden, Groupe Special Mobile Association (GSMA)'ın 2017 ve 2018 yıllarına ilişkin yayımlanmış olduğu raporlardan ve T.C. Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) tarafından yayınlanan verilerinden faydalanılacaktır. Anılan anketin Türkiye'den 1005 katılımcıyla internet üzerinden gerçekleştirildiği görülmekte olup; katılımcılardan yaş grubu, cinsiyet, gelir seviyesi, yaşadıkları bölge, hane halkı popülasyonu, teknoloji benimseyişi, mevcut telefonlarının markası, mevcut telefonlarının yaşı, çalışma durumları gibi farklı etmenlere göre sınıflandırılan soruları cevaplandırmaları talep edilmiştir. Söz konusu istatistik oluşturulurken 18-50 yaş aralığında ve en az bir telefona sahip erişkinler baz alınmış olup, Türkiye'den 943 katılımcıdan alınan cevaplar değerlendirilmiştir. 2017 Global Mobil Kullanıcı Pazar araştırmasına Türkiye'den katılan kullanıcıların %92'si akıllı telefona sahipken, akıllı veya normal telefon sahiplerinin toplam oranı %94'e çıkmaktadır. Cihaz kullanımına ilişkin sorular bağlamında hangi cihazların ne sıklıkla ve hangi amaçla kullanıldığı ve yapılan işlemler hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

31 Aralık 2017 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 81 milyon kişi olarak açıklanmıştır⁵. BTK'nın yayınlamış olduğu 2017 yılsonu verileri uyarınca ülkemizin 72.5 milyon mobil abone sayısına eriştiği

⁵Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan rakam 80.810.525 kişidir. Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), www.tuik.gov.tr, Son erişim tarihi:16.8.2018

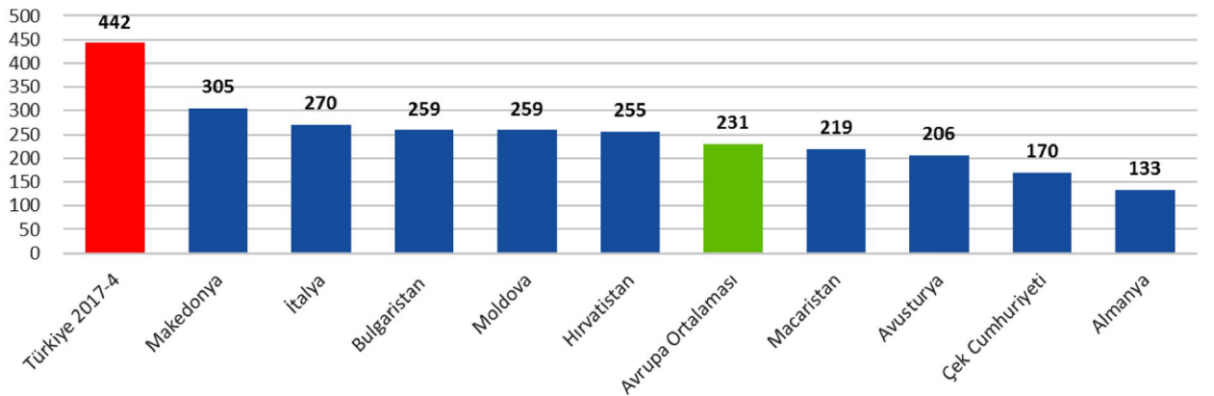
ve 0-9 yaş nüfus hariç olmak üzere mobil cihazlara erişim (penetrasyon) oranımızın %109,5 olarak gerçekleştiği görülmüştür⁶.

Ülkemizin yıllar itibarıyla gerçekleştirdiği mobil arama trafiğine ilişkin Grafik 2 aşağıda yer almaktadır.

Grafik 2:Türkiye Geneli Yıllık Arama Trafik (Milyar Dakika)⁷

Nitekim, 2017 yılı dördüncü çeyreğinde 442 dakika olan ortalama aylık mobil kullanım süresi ile Türkiye, Avrupa ülkelerine kıyasla mobil telefonla en fazla görüşme yapan ülke olmuştur⁸. Bu husus grafik 3 de gösterilmiştir.

Grafik 3: Ülkelerin 2017 yılına ilişkin ortalama aylık mobil kullanım süresi

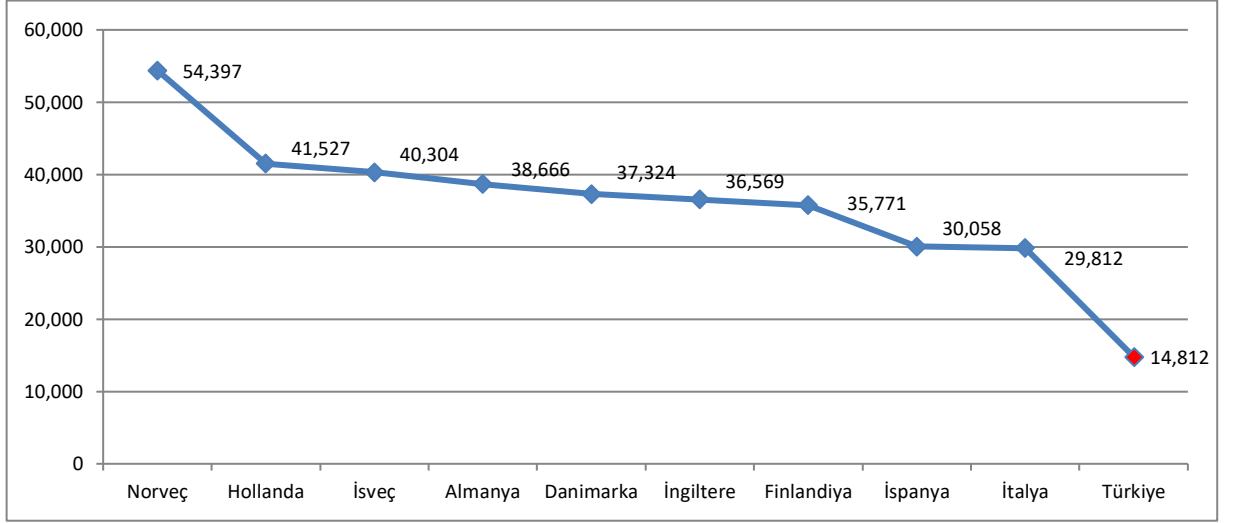
Ülkemizin mobil telefonların kullanılması açısından anlamlı bir mukayeseye tabi tutulabilmesi amacıyla 2017 yılı bazında çeşitli Avrupa ülkeleri ile gayrisafi yurt içi hasıla (GDP) ile mobil

⁶Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumunun yayınlamış olduğu yuvarlanmamış rakam 72.476.365'tir. Detaylı bilgi için bkz. www.btk.gov.tr/iletisim-hizmetleri-istatistikleri

⁷Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü Pazar Verileri Raporu, 2017/4

⁸A.g.r., 2017/4

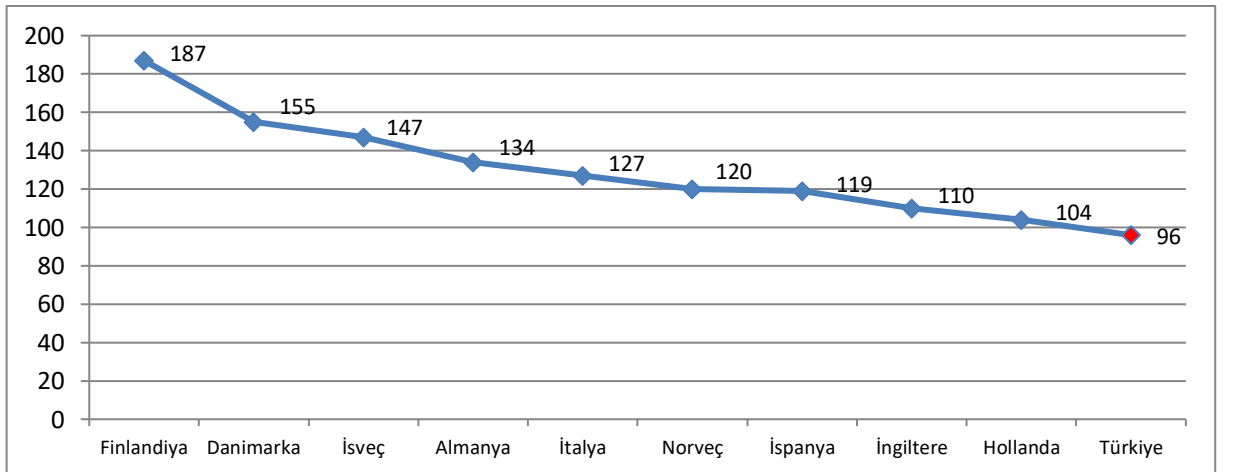
telefonlara günlük bakma sıklıkları ve mobil telefonlarını gece kontrol etme oranları bağlamında bir karşılaştırma yapıldığında; Finlandiya, Danimarka, İsveç, Almanya, İtalya, Norveç, İspanya, İngiltere, Hollanda ve ülkemizin 2017 yılına ilişkin gayrisafi yurt içi hasıla miktarları Grafik 4'deki gibidir.

Grafik 4: Ülkelerin 2017 yılına ilişkin GSYHları⁹, \$,

Nitekim, Grafik 4'de yer alan ülkeler incelendiğinde Norveç'in 54.397 dolarlık gayrisafi yurt içi hasıla miktarı ile çalışma kapsamındaki ülkeler arasında birinci sırada yer aldığı; ülkemizin ise 14.812 dolarlık gayrisafi yurt içi hasıla miktarıyla sonuncu sırada yer aldığı görülmektedir.

Bununla birlikte, söz konusu ülkelerin mobil cihazlara erişim imkânını ifade eden penetrasyon oranları açısından mukayesesi Grafik 5'te yer almaktadır.

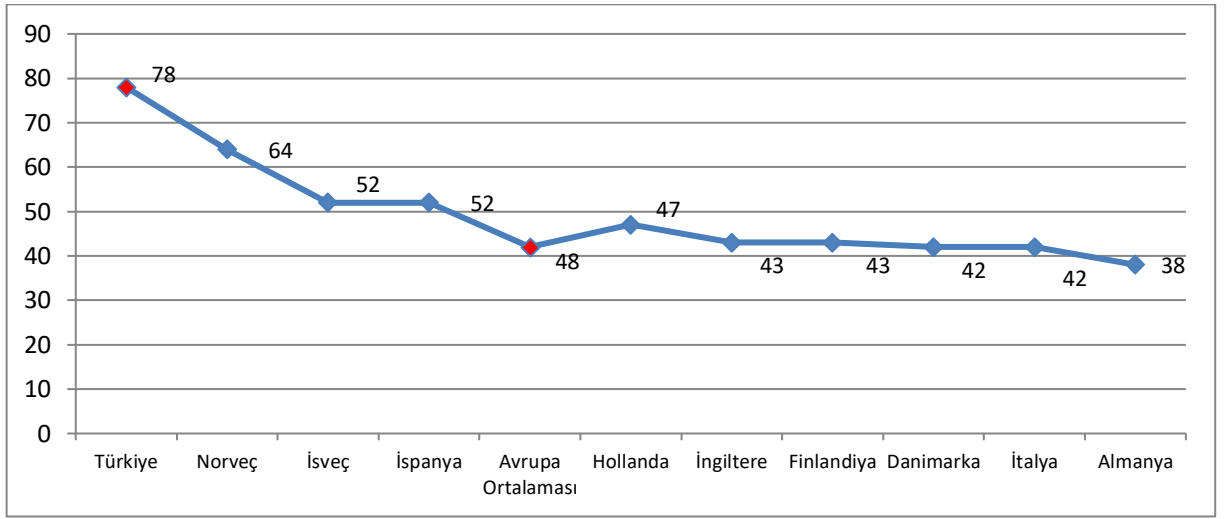

Grafik 5: Mobil penetrasyon oranı, %

⁹Ülkeler ve gayrisafi yurt içi hasılları, www.dunyaatlası.com, son erişim tarihi:17.8.2018

Grafik 5'te görüldüğü üzere, %187lik mobil penetrasyon oranıyla Finlandiya diğer ülkelere kıyasla mobiliteye en yüksek erişime sahip ülke iken, Türkiye %96'lık oranla sonuncu sırada yer alan ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

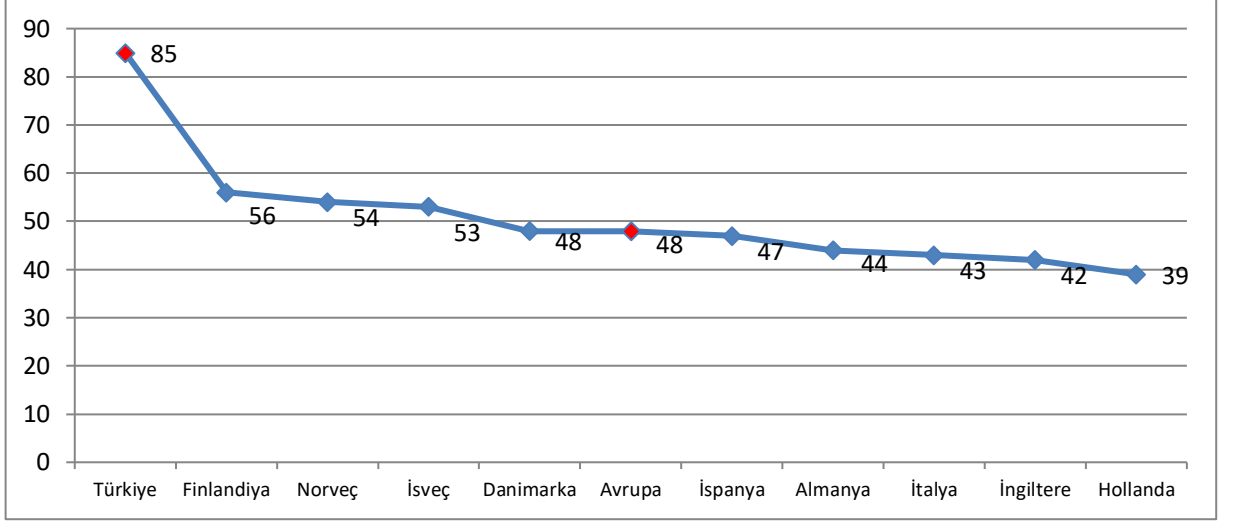
Mobil penetrasyon oranlarına ilişkin sıralama bu şekildeyken, mobil telefonların günlük kullanım yoğunlukları ile gece kullanımları açısından bir tasniflemeye gidildiğinde karşılaşılan sonuçlar farklılaşmaktadır. Bu bağlamda, çalışma kapsamında örneklem seçilen ülkelerin günlük mobil telefona bakma sıklıklarının yer aldığı Grafik 4 ve geceleri mobil telefonların kontrol edilme oranları Grafik 6'da yer almaktadır.

Grafik 6: Telefona günlük bakma sıklığı¹⁰, defa

Kullanıcıların gün içerisinde mobil telefonlarına bakma sayısında Türkiye, ortalama 78 defa ile Avrupa ortalamasının (48) 1.5 katını aşmaktadır. Bu ülkemizde gün içinde yaklaşık her 13 dakikada bir mobil telefonlarımızın ekranına baktığımız anlamına gelmektedir. Buna karşın, Avrupa ortalamasında bu sürenin 30 dakikaya yükselmektedir. Türkiye, bu değer ile kıyaslanan Avrupa ülkelerinin tümünün önünde yer almaktadır.

¹⁰ A.g.a, 2017

Grafik 7: Geceleri telefonu kontrol etme oranı¹¹, %

Yine, ülke olarak mobil telefonlara ne kadar sık başvurduğumuzu gösteren bir başka parametre ise geceleri telefonu kontrol etme eğilimi sonuçlarında kendini göstermektedir. Nitekim, Türkiye’de gece saatlerinden ertesi günün başlangıcına kadar mobil telefonların kontrol edilmesi oranı grafik 7’de görüldüğü üzere %85 dir. Kullanıcıların %85’i ise uyku için ayrılan zaman içinde bir şekilde telefonlarını kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu oran Avrupa ülkelerine kıyasla çok daha yüksektir.

Yukarıda yer alan verilerde hareketle, mobil penetrasyon oranları bakımından karşılaştırıldığında en düşük seviyeye sahip olmasına karşın gerek gece gerekse gündüz telefona bakma sıklığı bakımından Türkiye’nin önde olduğu görülmektedir.

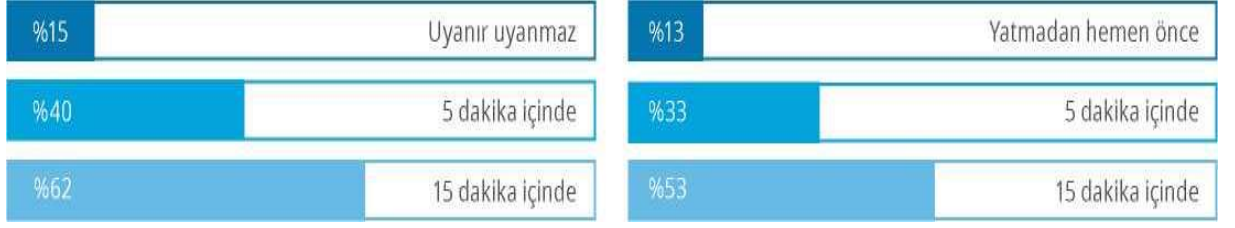
Gün içerisinde mobil telefonlara başvuru sıklığımızı daha detaylı tasnif eden bir diğer karşılaştırma verileri ise Şekil 1 ve 2 te yer almaktadır.

Şekil 1. Türkiye¹²

¹¹ A.g.a., 2017

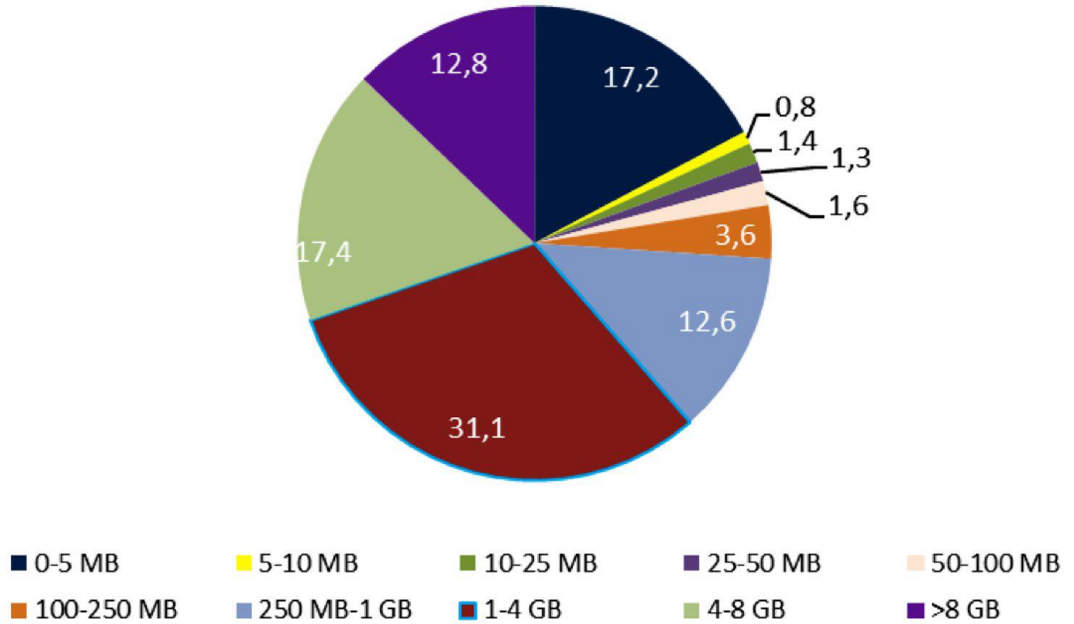
¹² A.g.a., 2017

Şekil 2. Avrupa¹³

Akıllı telefon bağımlılığında Avrupa'nın önüne geçen Türkiye'de uyandıktan sonraki ilk 15 dakika içerisinde telefona bakma oranı %79 iken, aynı oran Avrupa için %62 seviyesinde gözlemlenmektedir. Benzer biçimde yatmadan önceki son 15 dakika içerisinde telefona bakma oranı Avrupa'da %53 iken aynı oran Türkiye için %72 seviyelerine ulaşmaktadır.

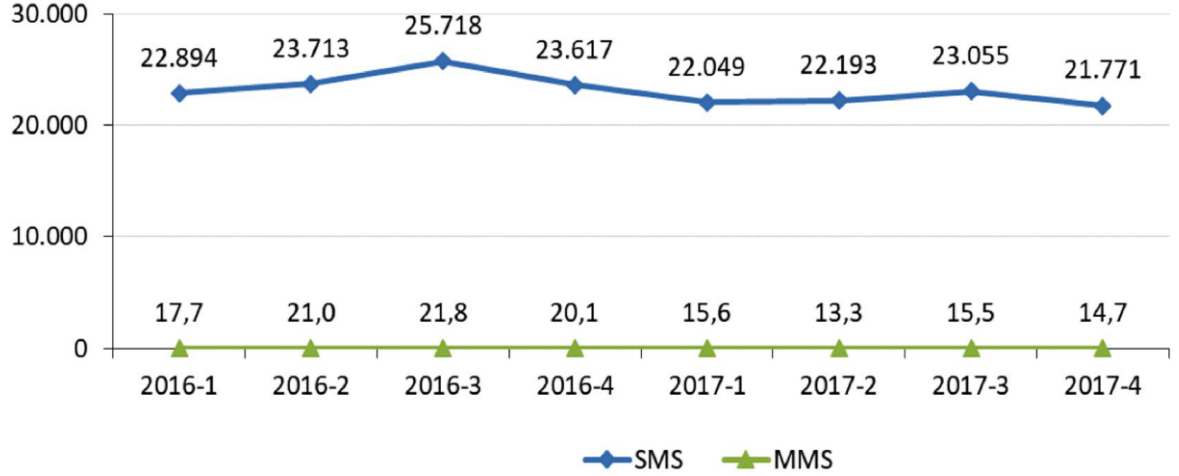
Türkiye'de kullanıcıların büyük bir çoğunluğu sabah uyandığında ve gece yatarken telefonlarını kontrol etmektedir. Uyanır uyanmaz, başka hiçbir şey yapmadan, telefonlarına bakanların oranı %28 iken, uyandıktan sonraki ilk 5 dakika içinde bu oran %61'e çıkmaktadır. Gece yatmadan hemen önce telefonuna bakanların oranı %23 iken, yatmadan 5 dakika öncesi zamanı dikkate alındığında bu oranın %52'ye çıktığı dikkat çekmektedir. 18-24 yaş arasındaki kullanıcıların %65'i uyandıktan sonraki 5 dakika içerisinde telefonuna bakarken yaş ilerledikçe bu oran düşmekte ve 45-50 yaş grubunda %52 olmaktadır.

Şekil 3: Mobil Cepten İnternet Abonelerinin Kullanıma Göre Dağılımı, %

¹³ A.g.a, 2017

Şekil 3’de mobil cepten internet abonelerinin kullanım miktarına göre dağılımı verilmektedir. Mobil cepten internet abonelerinden 100 MB üzeri kullanımı olan abonelerin oranı %77,6’dır. Buradaki abone dağılımında %31,1’lik oran ile 1-4 GB arasında yoğunlaşma olduğu görülmektedir.

Grafik 8: Dönemlere Göre SMS ve MMS Miktarı, Milyon Adet

SMS ve MMS sayıları çeyrekler itibariyle incelendiğinde; 2017 yılı dördüncü üç aylık dönemde toplam SMS sayısının yaklaşık 22 milyon, MMS sayısının ise yaklaşık 14,7 milyon civarında gerçekleştiği görülmektedir (Grafik 8).

Global Mobil Kullanıcı Anketi (GMCS) verileri, Groupe Special Mobile Association (GSMA)’ın 2017 ve 2018 yıllarına ilişkin yayımlanmış olduğu raporlar ve T.C. Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) tarafından yayınlanan verilere göre Türkiye’de mobil kullanıcıların %66’sı telefonlarını gereğinden daha fazla kullandıklarını kabul etmektedirler. Bu şekilde düşünenlerin %53’i bunun tüm gün boyunca geçerli olduğunu, %27’si ise özellikle akşam saatlerinde olması gerektiğinden daha fazla telefonlarını kullandıklarını belirtmişlerdir.

Sonuç

İyi bir analiz çalışmasında önemli olan, konu ile ilgili olabildiğince çok değişken kullanmak değil, birbiriyle tutarlı, konunun farklı yönlerini ortaya koyabilen göstergeleri kullanmaktır. Bu sebeple çalışmada 2017 yılı bazında çeşitli Avrupa ülkeleri ile Türkiye’nin gayrisafi yurt içi hasılatları (GDP) ile mobil telefonları kullanma, mobil telefonlara günlük bakma sıklıkları ve mobil telefonları gece kontrol etme oranları kullanılmıştır.

Veriler incelendiğinde Norveç 54.397 doları gayrisafi yurt içi hasıla miktarı ile çalışma kapsamındaki ülkeler arasında birinci sırada yer alırken, Türkiye’nin 14.812 dolarlık gayrisafi yurt içi

hasıla miktarıyla sonuncu sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'nin gayrisafi yurt içi hasıla miktarındaki görece azlığa rağmen mobil telefonla en çok konuşan ülke olması, ayrıca %187'lik mobil penetrasyon oranıyla Finlandiya ve diğer ülkeler mobiliteye en yüksek erişime sahip ülkeler iken, Türkiye'nin %96'luk oranla sonuncu sırada yer almaktadır (Grafik 4). En gelişmiş ve yeni mobil telefon alma gereksiniminin altında yatan psikolojik etmenler ayrı bir çalışma konusu olacak düzeydedir.

Türkiye'deki mobil kullanıcılar günde ortalama 78 kez, yani her 13 dakikada bir cep telefonu ekranına bakmaktadır. Türkiye'deki kullanıcıların %66'sı telefonlarını gereğinden daha fazla kullandıklarını kabul ediyor ve bu kesimin %50'si mobil telefon kullanım sürelerini sınırlamaya çalıştığını ifade ediyor.

Dünyanın herhangi bir yerinden insanların birbirlerine ulaşp haber alabildikleri, seslerini duyarak görüntülü arayabildikleri kısaca iletişim teknolojileri ile alternatif iletişim imkânlarına sahip oldukları günümüzde, gözetim toplumunda yer alan bireylerin kişisel mobil telefonları ile konuşmaları yönetenlerin hoşuna gitmekte, sermaye sahipleri de büyük kar elde etmektedir.

Öte yandan üretim faktörleri açısından çalışma sonucu, iletişimin etkin verimlilik ile eş anlamlı olmadığı da anlaşılmaktadır. Ancak belirli durumlarda, iletişimin genişletilmesi verimliliğin artmasına özellikle de gelişmekte olan ülkelerdeki dengesizlik durumlarında iletişimin kapsamlı bir yönetim anlayışı içerisinde ülkeyi azgelişmişlik darboğazından kurtararak gelişme misyonunun yeniden aktif hale getirilmesine, tekelleşmenin altını oyarak sosyal adaletin tesis edilmesine ve insan toplulukları arasında rekabet vasıtasıyla büyümenin gerçekleşmesine yol açabileceği bilinmektedir.

Ekonomik büyüme ile demokrasi arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalar ve geliştirilen teoriler incelendiğinde ise, çok farklı görüşlerin olduğu belirtilmelidir. Bu görüşlerden birisi olan Bağdaşma Yaklaşımının da desteklediği gibi Demokrasi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki vardır. Bağdaşma yaklaşımının savunucuları, demokrasi ile gelişme kavramlarını birbiriyle uyumlu olan ve birbirini destekleyen iki unsur olarak görmektedirler (Sirowy ve Inkeles, 1990: 132-134). Diğer görüşlerden bu bağı direk kabul etmeyenlerin dahi kabulüne göre demokrasi ekonomik büyümeyi direkt etkilemese bile, ekonomik büyümenin sağlanması için kurumsal bir zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla sosyo ekonomik gelişme demokrasiye koşut gelişirken verimli ve etkin iletişimi de beraberinde getireceği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Alsopp, V. (1995). *Understanding Economics*, Routledge, London , N. Y, P:386
- Çetinkanat, C. (2000). *Örgütlerde Güdülenme ve İş Doyumu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güngör, N. (2011). *İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Hofstede, G. H. (1991) *Cultures and organizations: Software of the Mind*, London, UK.
- JOHNS, G. ve Saks, A. M. (2001), *Organizational Behaviour: Understanding and Managing Life at Work*, Addison Wesley Longman, Fifth Edition, USA. (Pearson Education Inc.).
- Lumby, S. (1989). *Investment Appraisal and Financing Decisions, A First Course In Financial Management*. 3rd ed.,Chapman&Hall Series in Accounting&Finance
- Melody, William H. (1999), "Human Capital In Information Economies", *New Media & Society*, Vol: 1, No: 1, pp. 39-46.
- Sargut, S.A. (2015).*Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, 4. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara.
- SEGE-2011. (2013). T.C.Kalkınma Bakanlığı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, Ankara. (<http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/15310/SEGE-2011.pdf>)
- Sirowy, L. ve Inkeles, A. (1990). *The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review*, *Studies In Comparative International Development*, 25(1): 126-157.
- Thurow, I. (1992). *Head to head - The coming Economic Battle among Japan, Europe & America / Whilliam Morrow & C, Inc.*Page 220 Cavend translation.
- Uzun, R. (2013). *İletişim Kuramları,Ünite 4, İletişim Kuramlarına Giriş*, Editör: Yüksel, Erkan, *Anadolu Üni Yayını No:2803,s:84-105*, Saray Matbaacılık, Ankara.
- Yüksel, E. (2013). *İletişim Kuramları,Ünite I, İletişim Kuramlarına Giriş*, Editör: Yüksel, Erkan, *Anadolu Üni Yayını No:2803,s:3-33*, Saray Matbaacılık, Ankara.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ЭТНОТІЛДІК БАҒЫТТАР

Досымова. Г•
Қозыбақова. Ф**

Түйіндеме

Бұл мақала Оңтүстік Қазақстанның мәдени саласындағы этнотілдік бағыттарын көрсетеді. Әсіресе, Түркістан ауданы, Жамбыл облысы Меркі ауданында тұратын ұлттардың кітап және газет-журнал оқу барысында қолданатын тілдері этносоциологиялық зерттеулер негізінде анықталған.

Тірек сөздер: этнография, этнос, этномәдениет

Ethno-directional directions in the culture of Southern Kazakhstan

Resume

This article considers the ethno-linguistic aspects of the culture in the South Kazakhstan. Especially, the languages of the people who live in Turkistan district, Zhambyl region, Merke district, which they use while reading books and newspapers are defined on the basis of ethno-sociological researches.

Keywords: ethnography, ethnos, ethno culture

Kіріспе

Қазақстан тәуелсіздігін алғалы бері қазақ халқының ұлттық сана-сезімінің оянуы мен ұлтының рухани құндылықтарын тануға деген қызығушылығы арта түскенін аңғаруға болады. Өкінішке орай, Кеңес өкіметі үстемдік еткен жылдары ұлттық рухани сана-сезімге жол берілмеді. Ұлтымыздың рухани сұраныстарын қанағаттырандыру ісі барынша ортақтастырылып, мәдениет пен тұрмыс саласы бір сарынға салынды. Әрбір ұлттың өзіндік сан алуан дәстүрлік ерекшеліктері ескерілмеді.

Кеңестік дәуірде қатты бұрмалауға ұшыраған тарих, әдебиет пен өнер қазіргі таңда қайта жандануда. Мәселен, елімізде тұрып жатқан халықтардың және әлемдегі өзге халықтардың рухани қазынасын анықтауға көркем әдебиет үлкен үлес қосады. Осы орайда көркем әдебиеттің алатын орны орасан зор. Өйткені шығарманың мазмұны, оның эмоционалдық әсері, оқиғаның тереңдігі мен өрісі, адамның мәдени құндылықтарымен тығыз қарым – қатынас жасауына итермелейді.

Көркем әдебиеттің ең басты қызметі – ол адамдардың рухани сұранысын қанағаттандыра отырып, олардың ой-өрісін кеңейту және оларға эстетикалық тәрбие беру. Демек, көркем әдебиет адамдарға туған халқының тарихы мен мәдениетін тануда

* Әл-фараби атындағы ҚҰУ, Тарих, археология және этнология факультетінің магистранты

** Әл-фараби атындағы ҚҰУ, т.ғ.к, проф.

қаншалықты жәрдем көрсетсе, өзге ұлттар мен ұлыстардың да озық мәдениетімен терең әрі түпкілікті танысуға мүмкіндік береді. Өкінішке орай, қазіргі таңда Кеңес дәуірімен салыстырғанда, Қазақстанда сапалы кітап шығару мекемелері аз. Мәселен, КСРО-ның кезінде тек Қазақстан баспаларының жалпы саны 8 болатын, яғни жылына таралымы 35-40 млн. дананы құраған 2 мыңнан астам кітап шығарған болса, ал 1994 жылы республикада мемлекеттік 15 кітап баспасы тек кітаптың 500 атауын шығарады, ал олардың таралымы өткен кезеңмен салыстырғанда бірнеше есе кеміген (Сегізбаев,2009: 16-17).

Қазіргі таңда, елімізде отандық кітап шығарушы баспалардың үлес салмағы айтарлықтай кеміп кетті. Қазақстанда кітап саудасының 96-98% шетел кітаптарын құрайды. Осы мәселені қазақтың ақыны, тіл жанашыры Мұхтар Шаханов былай дейді: «Еліміздің жүрек қаласы болып табылатын және халқының 60% жыуғы қазақ ұлтының өкілдері болғаны мен мемлекеттік тілдегі басылымдар бейшара халде. Оған не себеп? Кеше күн ұзақ бойы көмекшім Фазылбек Абсаттарұлы екеуіміз Астана қаласындағы 15-ке жуық дүкендер мен дүңгіршектерді араладық. Атап айтқанда, «Жастар», атышулы «Әлем», «Сұңқар» сауда үйлерінде, т.б. дүңгіршектерді шолып шықтық. Барлығында да Ресейден келген сан түрлі басылымдар сіресіп тұр. Өзіміз ерінбей аралаған 15 сауда үйі мен дүңгіршектерде бірде-бір қазақ басылымын кездестіре алмай, жағамызды ұстадық. «Япырмай, біз Қазақстанда ма, әлде Ресей Федерациясында жүрміз бе?» – деген сұрақ алдымызды кес-кестеді» (Шаханов,2007: 2-3). Алайда, халқымыз қазіргі таңда өз басынан осындай халді кешу үстінде.

Біз зерттеп отырған, Жамбыл облысы Меркі ауданында жүргізілген этносоциологиялық мәліметтер негізінде «Кітап оқу барысында қай тілді қолданасыз?»– деген сауалнамаға, қазақтар ұлттық тілде – 46,9%, орыс тілінде – 5,3% оқитыны дәлелденді (1-кестені қараңыз).

1-кесте

Жамбыл облысы Меркі ауданы тұрғындарының кітап оқу барысында қолданатын тілдері

Ұлттар	кітап оқу барысында қолданылатын тілі, %					
	жауап берушілер	ұлттық тілде	ұлттық тілде және орыс тілінде	орысша	қазақша	басқа тілдерде
Қазақтар	318	46,9	48,1	5,3	0,0	0,0
Орыстар	343	45,5	1,7	52,8	0,0	0,0
Түріктер	250	3,2	32	59,2	6,8	0,0

Нақтырақ айтар болсақ, қай ұлт болса да кітап оқу, сөйлеу тілі өзінің жұмыс істейтін қызметіне, жасына, ортасына, яғни этномәдениетіне байланысты болады (2-кестені қараңыз).

2-кесте

Жамбыл облысы Меркі ауданы қазақтарының кітап оқу барысында қолданатын тілі

Әлеуметтік-кәсіптік топтар	кітап оқу барысында қолданылатын тілі, %					
	жауап берушілер	ұлттық тілде	ұлттық тілде және орыс тілінде	орысша	қазақша	басқа тілдерде

Жоғары және орта буындағы басшылар мен мамандар	14	14,3	71,4	14,3	0,0	0,0
Қызметкерлер	119	37,8	52,1	10,9	0,0	0,0
Солардың ішіндегі зиялылар	80	35	53,8	12,5	0,0	0,0
Маманданған жұмысшылар	70	44,3	54,3	1,4	0,0	0,0
Маманданбаған жұмысшылар	115	61,7	37,4	0,9	0,0	0,0
Жастары						
18-19	14	21,4	35,7	42,9	0,0	0,0
20-24	37	13,5	78,4	8,1	0,0	0,0
25-29	36	22,2	69,4	8,3	0,0	0,0
30-39	90	45,6	54,4	1,1	0,0	0,0
40-49	70	60	37,1	2,9	0,0	0,0
50-59	35	60	34,3	5,7	0,0	0,0
60 +	36	80,6	19,4	0,0	0,0	0,0
Барлығы	318	46,9	48,1	5,3	0,0	0,0

Көріп отырғанымыздай, бүгінгі таңда қазақ ұлттарының арасында қазақ тілінде кітап оқитындар азайып барады.

Түркістан, Меркі аудандары мен ауылдық жерінде жүргізілген этносоциологиялық зерттеулер Оңтүстік Қазақстан аймағындағы тұрғындардың көркем әдебиет шығармаларын оқудағы әуестігінің қаншалықты деңгейде екенін анықтауға мүмкіндік береді. Түркістан ауданының ауылдық жерлерінде сұрау салынған қазақ тұрғындарының 27,0% -кітапты тұрақты оқыса, 49,1% сирек оқиды және 23,9% мүлде оқымайды екен. Ал Меркі ауданында тұратын қазақтардың 45,4% көркем әдебиет шығармаларын тұрақты және 40,1% -көркем әдебиет шығармаларын сирек оқитын оқырмандарына жататыны белгілі болды, ал олардың 14,8% кітапты мүлде оқымайтыны анықталды. Меркі ауданындағы орыстар арасында бұл көрсеткіш 26,7% көркем әдебиет шығармаларын тұрақты және 52,0% көркем әдебиет шығармаларын сирек оқитын оқырмандарына жататыны белгілі болды, ал 21,3% кітапты мүлде оқымайтыны анықталды. Қазақстан аумағының басқа да облыстарында тұратын аудан тұрғындарының да көркем әдебиетке әуестігі осы көрсеткішке тән екені белгілі болды. Мәселен, Алматы, Ақтөбе, Қостанай мен Павлодар облыстарында қазақтардың арасында кітапты тұрақты оқитындардың 40,0-43,5% және сирек оқитындары 46,3-54,9% арлығын қамтыды (Қалышев,1997:64-69). Елімізде тұрып жатқан ұлттардың кітап оқу тілі орыс тілінде басымырақ. Түркістан қаласында және ауданында жүргізілген этносоциологиялық мәлімет 3-кестеде көрсетілген.

3-кесте

Оңтүстік Қазақстан облысы тұрғындарының кітап оқу барысында қолданылатын тілдері

Ұлттар	кітап оқу барысында қолданатын тілі, %
--------	--

	жауап беру-шілер	қазақ ша	қазақша және өзбекше	өзбекше	қазақша және орысша	орысша	т.б. тілдер	жауап беруге қиналатындар
Түркістан қаласы								
Қазақтар	760	67,5	1,2	1,3	23,9	17,8	0,4	0,5
Өзбектер	400	5,8	20,8	61,2	5,5	28	0,5	2
Орыстар	276	0,4	0,0	0,0	0,7	97,8	0,7	0,7
Түркістан ауданы								
Қазақтар	508	82,9	1,4	1,0	13,2	6,7	0,0	0,4
Өзбектер	651	2,9	26	68,8	2,0	6,1	0,5	2,8

Сондай-ақ, Түркістан ауданында тұратын 20-24 жас аралығында қазақтардың 25,5% кітапты тұрақты оқыса, олардың 49,0% көркем әдебиет шығармаларын сирек оқиды екен, ал кітапты оқымайтындар қатары олардың тек 25,5% ғана құрап отыр. Ал осы ауданда өзбек жастарының кітап оқуға деген белсенділігі 14,3% кітапты тұрақты оқыса, олардың 32,7% көркем әдебиет шығармаларын сирек оқиды екен, ал кітапты мүлдем оқымайтындар қатары 53,1% құрайды. Адам жасы ұлғайған сайын, оның кітап оқуға деген әуестігі соғұрлым төмендей береді екен. Мәселен, 60 және одан да жоғарғы жастағы қазақ ауыл тұрғындарының көркем әдебиет шығармаларына деген әуестігі 7,7% кітапты тұрақты оқыса, 46,2 % көркем әдебиет шығармаларын сирек оқиды екен, ал 46,2% кітапты мүлдем оқымайтындар қатары құрады. Меркі ауданындағы жағдайға келетін болсақ, 20-24 жас арасындағы қазақ жастарының кітаппен тұрақты қарым-қатынас жасайтындары 47,4% құрады, олардың 50,0% кітапты анда-санда оқыса, 2,6% кітапты мүлде оқымайды екен. Орыс жастары арасында бұл көрсеткіш 46,7% - кітапты тұрақты оқыса, олардың 43,3% көркем әдебиет шығармаларын сирек оқиды екен, ал кітапты мүлдем оқымайтындар қатарын 10,0% құраса, түрік жастарының арасында 25,6-44,2-30,2% тең болады.

Жастар арасында әсіресе 18-19 жас аралығында көркем әдебиетке және газет-журнал оқуға деген ынтасы төмен. Клубтарда өтетін би кештері мен түрлі бейнезалдарға жастардың көңілі ауып, көркем әдебиетке деген ынтасы төмен. Ал зейнеткерлік жастағы адамдардың өмірінде кітап оқығанға қарағанда телеканалдардан телебағдарлама қарауы жиілене түседі.

Сондай-ақ, Түркістан қаласы және Жамбыл облысы Меркі ауданындағы тұрғындардың көркем әдебиет шығармаларын оқудан бөлек күнделікті тұрмыста бұқаралық -ақпарат көзінің негізі болып табылатын газет -журнал оқуы барысына көңіл аударайық.

1997-2000 жылдар аралығында мемлекеттік тілдің дәрежесі өсті. Мемлекеттік тілдің өсуіне әсер еткен ғылым мен білім деп жауап берген респонденттер 73,3% құраса, ал 71,7% бұқаралық ақпараттық құралдар (радио, теледидар, газет-журнал) негізінде деп жауап берді (Шаймерденов, 2001:97-100).

Бүгінгі таңда тұрғындардың мерзімді баспасөзге сұранысы артып, оның талғамы өсе бастаған. Күнделікті газет пен журнал оқу олардың өмір сүру салтының ажырамас бөлігіне айналып отыр. Этносоциологиялық сұрау нәтижесі, Меркі ауданы тұрғындарының мерзімді баспасөзге байланысты сұранысы Түркістан қаласы тұрғындарына қарағанда біршама жоғары екені көрсетілді.

Газет пен журналдарды күнделікті оқуға дағдыланған оқырмандар арасында меркелік қазақтар басым болса, мүлдем оқымайтын респонденттер арасында Түркістан ауданының өзбектері басым келеді (4-кестеге қараңыз).

4-кесте

Оңтүстік Қазақстан тұрғындарының газет пен журналды оқу деңгейі, %

	Түркістан ауданы		Меркі ауданы		
	қазақтар	өзбектер	қазақтар	орыстар	түріктер
күнделікті	36,6	26,5	77,0	69,6	57,9
сирек	52,0	51,3	18,1	24,5	30,3
мүлдем оқымайды	11,7	22,3	5,2	5,9	11,8

Сондай-ақ, мерзімді баспасөз басылымдарды оқу белсенділігі әртүрлі келеді. Газет пен журналды мүлдем оқымайтындар 60 және одан да жоғары жастағы респонденттер екені анықталды. Мәселен, Түркістан ауданында тұратын қазақтардың 42,3% мен Меркі ауданында тұратын қазақтардың 32,4% мерзімді басылымды мүлдем оқымайды екен. Ал орыстардың- 12,9%, өзбектердің 21,8%, түріктердің 28,0% мерзімді басылымдарды мүлдем оқымайтындар санына қосылды. Баспасөз өкімдерін күнделікті оқитындардың ең жоғарғы белсенділігі 18-50 жас аралығы. Мәселен, 18-19 жас аралығындағы өзбектердің 38,5%, 30-35 жас аралығындағы орыстардың 83,9%, 30-39 жас аралығындағы түріктердің -66,7%, ал 50-59 жас шамасындағы түркістандық қазақтардың 42,9% және 40-49 жас аралығындағы Меркілік қазақтардың 88,6% құрайды. Осы аталған респонденттердің басым бөлігі көркем әдебиетті және газет-журнал оқу барысында орыс тілін қолданады. Бұған себеп, қазіргі таңда басылымдардың көбісі орыс тілінде шығуына байланысты. Мәселен, Қазақстандағы 2787 басылымның 18% яғни 511 ғана мемлекеттік тілде болса, мемлекеттік тапсырыс бойынша жұмыс істейтін газет-журналдың 25% ғана қазақ тілінде басылады екен (2009:5).

Көріп отырғанымыздай, ұлттық тілге деген жанашырлық өте төмен. Ал, ұлттық тілдің күші ұлттық санада. Туған елін, жерін халқын және оның дәстүрін, мәдениетін шын сүйген адам ғана өз ана тілін құрметтейді. Қазақ ұлтының болашағы ұлттық тілде екенін ұмытпағанымыз жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер

Сегізбаев К, Ең ұлы міндет, Парасат. – №6. –16-17 бб.
 Шаханов М. Депутаттық мәлімдеме. Ақпараттық диверсияны қалай тоқтатамыз. Тіл мен Діл. – 2007. – №11.– 2-3 бб.
 Қалышев А.Б. Этнокультурные ориентации современного сельского населения Казахстана, Қаз МУ хабаршысы. Тарих сериясы. 1–998. - №4. – С.64-69.
 Шаймерденов Е.Ш. Шаукенова З.К. Ракишева Б.И. Государственный язык в сфере государственного управления (по результатам социологического исследования) Казахстан-Спектр. – 2001. №2 (16). – С. 97-100.
 Заң газеті. – 2009. – 5 ақпан.

Millî Kültür Araştırmaları
Dergisi (MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2-
Aralık 2019 ISSN: 2587 1331

SIYASAL İLETİŞİMİN YENİ DOĞASI VE LİDERLİK

Süleyman ŞAHAN¹

Özet

İkinci dünya savaşının sonrasında sosyal bilimlerin yapısını etkileyen birçok farklı gelişme yaşanmış ve bu durum farklı alanların ve disiplinlerin doğuşunu hızlandırmıştır. Siyasal iletişim kavramı da bu dönem içerisinde siyaset ve iletişim kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Aslında siyasal iletişim kavramının tarihsel köklerini insanoğlunun yerleşik hayata geçmesi, ticaretin gelişimine kadar götürebilsek de kavramın kullanımı için asıl belirleyici olan zaman dilimi 20. yüzyıldır. İkinci Dünya Savaş sonrasındaki süreçte yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümler sosyal bilimlerde yeni alanları ortaya çıkarırken yeni bir siyaset yapma biçiminin gelişmesini sağlamıştır. Yeni siyaset biçiminin en önemli aktörleri ise liderlerdir. Çalışmada siyasal iletişimin yeni doğası üç başlıkta özetlenecektir. Bunlardan birincisi yeni bir toplum yaratma düşüncesine paralel olarak özellikle sosyal refah devletinde siyasetin teknik bir alan olarak kavranılmasıdır. İkincisi neoliberal dönemde pazarlama mantığının siyasette yaygınlaşmasıdır. Üçüncü ve son olarak ise internet teknolojisinin gelişiminin sonucunda dijital bir ağa dönüşen siyasetin hem siyasetçilere hem de yurttaşlara sunduğu imkanlardır. Çalışma, üç eksen üzerinde siyasal iletişimin yeni doğasını ve bu doğada liderlerin siyasal alandaki artan gücünü teorik bir çerçevede sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Yeni Siyaset, Liderlik

NEW NATURE OF POLITICAL COMMUNICATION AND LEADERSHIP

Abstract

After the world war two, the various events that affect the structure of social science have occurred and this phenomenon accelerated the birth of the distinct fields and the disciplines. The concept of the political communication also emerged from the convergence of the politics and the communication in this era. Although, the historical origin of this phenomenon reaches the settled life of mankind and the commercial advancements, the decisive timeline for this concept is 20th century. While political, economic and social transformations that occurred after the world war two, created new fields in social science, they also enhanced the new form of the politics. The most important actors of the new political form are the leaders. In this research, the new nature of the political communication will be summarized under the three main titles. First, accepting politics as a technical field, especially in social welfare states, in parallel with the idea of creating a new society. Second, in neo-liberal period, popularizing marketing logic in politics. Third and the last, as a result of the evolution of the internet technologies, the opportunities which are provided to both politicians and citizens by the politics transformed into a digital network. The research presents the new nature of political communication on three axes and the increasing power of the political leader of this nature in the political environment in a theoretical framework.

Key Words: Political Communication, New Politics, Leadership

¹ Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, suleymansahan28@gmail.com

Giriş

Siyaset ve iletişim kavramlarının bir araya geldiği noktada tanımlanması zor yeni bir kavram olan siyasal iletişim türemiştir. Siyaset ve iletişim gibi kapsamı son derece geniş olan iki kavramın birlikteliği ile oluşan siyasal iletişimi de kavramsallaştırmak bir o kadar güçtür. Siyasal iletişim, siyasal aktörlerin belirli ideolojik öğeler barından amaçlarına birey, grup ve örgütsel yapılara benimsetmek için uyguladıkları çeşitli iletişim tür ve etkinlikleri olarak tanımlanabilir (Aziz, 2003: 3). Siyasal aktörler, siyasal iletişim faaliyetleriyle kendilerini siyasal alanda konumlandırmaktadır. Bu konumlandırma sonucunda oluşacak olan imaj, siyasal aktörün kendini kavrayışının, tanımlayışının ve kendisine ait bütün temsillerin ifadesi olan kimliğin elde edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca siyasal iletişim araç ve yöntemleri, siyasal aktörlerin ideolojik bir söylem geliştirmesine ve ideolojik içerikli söylemin geniş kitlelere yayılmasına katkı yapmaktadır (Öztürk, 2015).

McNair'e göre siyasal iletişimin, kitle iletişim araçları üzerinden vatandaş ve siyasal örgütler arasında aracı bir rolü bulunmaktadır (McNair, 2005). Siyasal iletişimin araçsallığı, demokrasinin işleyişinin ve sistemin devamının ana unsurlarından biridir.

20. yüzyılın ikinci yarısı bütün alanlarda olduğu gibi siyasette de değişimler için milat kabul edilecek bir dönemdir. Bu dönemde siyasetteki değişimlerin temelinde demokrasinin yeniden inşası düşüncesi yatmaktadır. İkinci Dünya Savaşı, rasyonel düşünemeyen, bilinçaltı motiflerle hareket eden kitlelerin kontrol edilmediğinde sistem için ne kadar yok edici bir güç olabileceğini dünyanın tamamına göstermiştir. Nasyonal Sosyalist Almanya'da ve Faşist İtalya'da yaşanan kötü deneyimler, kitlelerin demokratik değerler etrafından yeniden tanımlanabilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Böylelikle de siyaset ve bilim arasında yakın bir ilişki ağı oluşmuştur. Demokrasi düşüncesinin toplum tarafından içselleştirilmesini sağlamak için sistemin bütün parçalarının birbirine düzenli bir biçimde eklemlendiği daha öncelilere benzemeyen bir düzen ortaya çıkmaya başlamıştır. Temsili demokrasinin daha fazla güçlendirilmesi, sosyal refah devleti çerçevesinde geniş bir toplumsal mutabakatın sağlanabilmesi için siyaset bilimciler tarafından düzenlenen, yurttaşlarla devlet arasında yeni bir anlaşma yürürlüğe konulmuştur (Köker, 2007: 32).

1. Sosyal Refah Devletinde Siyasetin Teknik Bir Alan Olarak Kavranılması

Toplumsal yapının yeniden inşası sürecinde sosyal refah devleti bu sürecin işleyişi için en uygun yönetim modeli olarak tasarlanmıştır. Savaş sonrası dönemin sosyal, ekonomik ve siyasal koşullarına uygun olarak iki kutuplu dünyada yaklaşmakta olan komünizm tehlikesine karşı kapitalist devletler, 1929 ekonomik bunalımında elde ettikleri tecrübeleri uygulama fırsatı bulmuşlardır. Toplumsal yaşam içerisinde bireyleri ve aileleri hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi sosyal içerikli risklere karşı koruyan, onlara belirli bir gelir garantisi sunarak kamusal alanı insanca bir yaşam için devlet gücüyle düzenleyen bir yönetim anlayışı, Kıta Avrupa'sından Avustralya'ya kadar dünyanın birçok yerinde Sosyal Demokrat iktidarların "altın çağı" olarak adlandırılmıştır.

Sosyal refah devleti "sistem kuramı" çerçevesinde sistemin her bir ögesini birbirini tamamlayan birer parça olarak görmüştür. Bu anlayış, sistemin aktörleri arasında uzlaşıyla oluşturulacak büyük bir devlet aygıtının yapılanmasını amaçlamaktadır. Büyük sermaye, devlet ve örgütlü işçi hareketi sistemin önemli parçalarıdır. Devletin bürokratik teknik yönetim anlayışı ile sistemin bu parçalar

arasında kuracağı uzlaşma ve uygulayacağı denge siyaseti, kitlesel bir ekonomi programına dayanan refah devletini ortaya çıkarmıştır (Harvey, 1975: 159).

1929 bunalımı öncesinde endüstriyel verimi artırarak ekonomik kar sağlama düşüncesinden dolayı teknik bilgidен yararlanma yoluna gidilmiştir. Bunalım sonrasında ise teknik bilginin önemi siyasal alanda da kavranılmaya başlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Delona Roosevelt, dünyayı büyük buhrandan kurtaracak reform politikalarını planlamak ve uygulamak için içlerinde halkla ilişkiler uzmanlarının, ekonomistlerin, hukukçuların olduğu profesyonelleri bir araya getirmiştir. Krizi atlatabilmek için uzmanlık bilgisi ile geliştirilen “New Deal” (Yeni Anlaşma) programı, sistemin kendisini yenilemesi için önemli bir fırsat yaratırken, aynı zamanda yönetimlerin teknik bilgiye olan taleplerinin ne boyutlara geldiğini göstermiştir. İkinci Dünya Savaş öncesi başlayan bilim ve siyaset arasındaki yakın ilişki savaş sürecince özellikle de askeri alandaki işbirliği ile devam etmiş savaş sonrası ise demokratik, rasyonel bir toplumsal yapının inşası ile yeni bir boyuta ulaşmıştır. Sosyal refah devleti bu yeni boyutun somutlaştığı bir alandır. Devlet, kapitalist sermaye ve örgütlü işçi sınıfı arasındaki uzlaşmayı sağlayarak öncelikle başta ekonomi olmak üzere toplumsal hayatın tamamını inşa etmeye başlamıştır. İnşa sürecinin planlayıcıları ise başta üniversitelerden gelen bilim adamları olmak üzere alanlarında uzmanlardan oluşan “teknokrat” bir kesimdir. Farklı sınıfların talepleri, beklentileri devletin etkin gücü altında birleştirilerek krizlerin olmadığı, sistemle bütünleşmiş, farklılıkları homojen bir yapı içerisinde erimiş kitlelerin düzen için herhangi bir tehdit oluşturmadığı bu anlayış, devleti de aynı zamanda bürokratik, teknik bir yapı haline getirmiştir.

Farklı çıkar ve taleplerin teknik bir soruna indirgenerek çözüleceğine dair inanç, rasyonel teknik ve ilkelerle siyasal, ekonomik, askeri politikalarında oluşturabileceğine dair düşüncenin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Uzmanlık bilgisine dayalı planlama, planlamaya dayalı yönetim anlayışı, bilimin farklı çıkarları dengeleyeceğine duyulan güven bu dönemin anlaşılmasına yardımcı olan ifadelerdir.

Sosyal refah devleti, hedeflediği toplumsal uzlaşmayı sağlayabilmek ve sürdürülebilmek adına örgütsel yapıları güçlü, merkezîyetçiliğin belirgin olduğu, ideolojik mesajlarla toplumu yönlendirebilen parti yapıları yerine, farklı çıkarları dengeleyerek bütünleştirme işlevini yerine getirecek parti yapılarını sistemin devamı için önemli görmüştür. Bu eksende Kıta Avrupa’sındaki “Katolik” ve “Sosyal Demokrat” partilerinde yer aldığı önceden “toplumsal siyasallaşmanın temeli” olan partiler bu özelliklerini kaybetmeye başlamıştır (Swanson, Mancini, 1998). İdeolojik yönü katı olmayan, faydacı tarafı daha dikkat çeken, sınıflar üstü politikalarla kitlelerini mümkün olduğunca genişleterek herkese ulaşmaya çalışan partiler (Kapani, 2002: 175) refah devletinin öngördüğü sistemin siyasal alandaki biçimi haline gelmiştir. Otto Kirchheimer’ın “Catch-All” (1966) parti olarak tanımladığı bu parti yapısı farklı sınıfların çıkarlarını dengeleyerek toplumsal uzlaşmayı tehlikeye atabilecek tartışmaların da önüne geçip geniş bir toplumsal kesimin desteğini arkasına alabilecektir. Örgütün zayıflığı, ideolojik kimliğin ön plana çıkarılmaması, çıkar gruplarıyla “bağış” temelli ilişki kurulması gibi özellikler taşıyan bu parti yapılarının temel amacı farklı sınıfların desteğini sağlayarak seçimleri kazanmaktır.

Parti yapılarında yaşanan değişimler ve dönüşümler partilerin örgütlenme biçimi de etkilemiştir. Güçlü merkezî yapılarıyla ülkenin her tarafına yayılan kitle partilerinde,

partinin üyeleri ve aktivistleri, özellikle seçim dönemlerinde seçmenler ile iki yönlü bilgi akışını sağlayan araçlardır. Ancak parti yapılarındaki farklılaşma iki yönlü bilgi akışının kesintiye uğramasına neden olmuştur. Parti üyelerinin ve aktivistlerinin azalan etkinliklerinin sonucunda partilerin topluma ulaşmasını sağlayan araçlar ise uzmanlar olmaya başlamıştır. Toplumun beklentilerini, taleplerini öğrenerek buna göre mesajlar oluşturarak geniş bir toplumsal kesimin desteğini elde etmeye çalışan siyasal partiler için içlerinde kamuoyu araştırmacıları ve medyada görev alanların da olduğu uzmanlar, en fazla kullanılabilir araçlardır. Böylelikle de siyasal kurumlar ve seçmelerin arasına teknik bilgiye sahip uzmanlar girmiştir.

Sosyal refah devleti, siyasal katılımı seçim sandıklarıyla sınırlandırılan bir anlayışı benimsemiştir. Katılım sadece yönetici kesimin seçimi olarak öngörülmüş boş zaman ve tüketim üzerinde daha çok durulmuştur. Parti yapılarındaki dönüşümle beraber siyasetin uzmanların yaptığı bir etkinlik olarak görülmesi de bu düşüncenin sonucudur. Siyaset, uzmanların teknik bilgisi ile verdiği tavsiye ve yönlendirmelerin olduğu bir alan olarak tasvir edilmiş, refah devletinin egemen paradigması olan sistem yaklaşımından yola çıkarak yurttaşların beklentileri uzmanlar tarafından biçimlendirilen çıktılar haline gelmiştir. (Keskin, 2011: 70) Seçimlerin yurttaşların beklentilerinin ortaya çıkmasını sağlayan katılımın merkezi haline gelmesiyle aynı zamanda büyük bir seçim endüstrisi doğmuştur.

Sosyal refah devletinin asgari katılım öngören anlayışının ve boş zaman, tüketim gibi kavramların üzerindeki vurgusunun somutlaşmasını sağlayan temel etkenlerden biri kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle siyasetin medyatikleşen bir alan haline gelmesidir.

Siyasetin medyatikleşmesi siyasetin teknik yönünün hem başka bir bağlamda devam etmesine neden olmuş hem de sosyal refah devletinin arzuladığı boş zaman ve tüketim ağırlıklı bir yapının ihtiyaçlarına cevap veren bir siyasetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kitle iletişim araçlarının gelişen teknolojisi, parti yapılarında var olan değişimler, sistemin arzuladığı siyasal alan beklentisi medyanın siyasetin biçim ve içeriğinde yeni kalıpları ortaya çıkartmasını sağlamıştır. Medyanın da ihtiyaçları doğrultusunda siyaset klasik anlamdaki sunumundan sıyrılarak yaratılan imajlarla yapılan, görsel zengin unsurlar taşıyan, eğlence yönü ağır basan bir alan haline gelmeye başlamıştır. Gerçeklerin kurgusal imajlarla yer değiştirdiği siyaset, sportif ve eğlendirici yönü olan şov programına dönüşmüştür (Baudrillard, 1996: 37).

Medyatikleşen siyaset uzmanlık bilgisi ile yaratılan imajlar sayesinde daha eğlencelik hale gelirken, popüler kültürün bir çeşidi olan siyaset yapma biçimi belirginleşmiştir (Meyer, 2002: 69). Sözde bir oyuna dönüşen siyasette yurttaşlara ise yalnızca seçimlerde kendisini ifade etmeye çalışan, pasif katılımcı rolü öngörülmüştür.

Siyasetin biçimlendirici, kutuplaştırıcı yönünün kaybolmasına rağmen; siyasal partilerdeki teknik oligarşik yapıya, metalaşan toplumsal ilişkilere ve kitle iletişim araçlarının güdümünde oluşturulmaya çalışılan homojenleştirici kitle kültürüne karşı (Çoşkun, 2006: 72) yeni toplumsal hareketler adı altında tepkiler yükselmeye başlamıştır.

Ulrich Beck'in üst siyaset olarak tanımladığı "siyasal partilere, parlamentoya ve sendikalara" (Beck, 1999: 154) karşı tepkiler ortaya çıkmıştır. Özellikle 1970'lerden itibaren siyasal partilere ve parlamentoya karşı güven azalırken seçimlere katılma oranları büyük oranda düşmeye başlamıştır. Sınıflar üstü politikalar izleyerek farklı toplumsal çıkarlara ve taleplere cevap vermeye çalışan sosyal refah devletinin izlediği

bu yol toplum tarafından benimsenmemiş, asgari katılımıla sisteme entegre edinilmeye çalışılan talepler farklı yollarla kendilerini ifade etmeye başlamışlardır. Geleneksel katılım biçimleri anlamlarını yitirirken “bireysel” öncelikler ve katılımlar ön plana çıkmıştır. “Kendiliğinden harekete geçen yurttaşlar” (Dalton, 1996) siyasal partilerden farklı olarak kendi tutumlarını oluşturmaya başlamıştır.

Gelişmiş Batı toplumlarında özellikle genç ve eğitimli kuşak post materyal öncelikleri ile hareket ederek tercihlerindeki farklılıkları ön plana çıkarmıştır. Bu durumda çevrenin korunması, bireysel özgürlükler, sosyal adalet ve sivil katılım gibi konular politik gündemin içerisinde yer almıştır. (Mazzoleni ve Schulz, 2009: 262). Bireyselleşen siyasette seçimlere katılım da azalmış, gösteri düzenleme, boykot yapma, imza toplama gibi alt siyasetin katılım biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Modern yapıdan postmodern yapıya, sanayi toplumundan sanayi sonrasındaki bilişim toplumuna geçişle birlikte ırka, dine, sınıfa ve ideolojiye indirgenemeyecek ulus üstü nitelikleri bünyesinde barındıran ve kültürel eşitsizliğin temel alındığı toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır (Şentürk, 2006: 32). Alt siyasallaşmayla beraber bu zamana kadar uygulanan sistem içerisinde kendilerini ifade imkanı bulamayan birey ve gruplar siyasal sürece dahil olarak kendilerini ifade etmişlerdir.

Yurttaşlık değerlerine yönelik atıfların en çok yapıldığı bir dönemde oluşturulmaya çalışan toplumsal alana yurttaşlar tepki göstererek kamusal süreçler içerisinde kendilerinden istenen rollere karşı; kendi özel alanlarına çekilerek tepkilerini ortaya koymuşlardır (Kymlicka, 2004: 411). Planlı ekonomik büyüme, sistem kuramıyla beraber oluşturulmaya çalışan yapı 1970’lerden itibaren çözülmeye başlamış geleneksel ve öngörülebilir siyasal kurumlar bu çözümlü sürecinin önüne geçememişlerdir.

2. Neo-Liberal Dönemde Siyasetin Pazarlamaya Dönüşümü

Sosyal, siyasal, ekonomik değişimler sonucunda 1970’li yıllardan itibaren sosyal refah devleti projesi büyük bir krize girmiştir. Toplumsal hareketler, refah devleti uygulamalarının sosyal ve siyasal alandaki taleplere cevap veremediğinin görünen yüzü olurken ekonomik dönüşümler de içinde bulunulan kriz ortamını daha da derinleştirmiştir.

1929 ekonomik bunalımıyla beraber devletin toplumsal ve ekonomik yaşama müdahale etmesi anlayışı kabul görmüş, sosyal refah devleti sürecinde de ekonomik alanı planlayan, topluma şekil veren, koruyucu devlet anlayışının etkinliği giderek genişlemiştir. 1970’lere gelindiğinde ise devletin düzenleyici gücü altında sürekli büyüme düşüncesi özellikle ham petrol fiyatlarının yükselişi ile durma noktasına gelmiştir. Öncelikle Kıta Avrupa’sındaki olmak üzere OECD ülkelerinin tamamını etkileyen bu süreçte ekonomik büyüme yavaşlarken enflasyon oranları artış göstermiş, yüksek oranda işsizlikle beraber bütçe açıkları yaşanmış, kamunun yaptığı harcamaların arttığı bir ekonomik durum ortaya çıkmıştır (Aktaran Özdemir, 2007: 254).

Yaşlı nüfusun artması, boşanma oranlarının yükselişiyle beraber geleneksel aile yapısının bozulması, demografik yapının değişmeye başlaması, iş piyasalarındaki dönüşümle işsizlik oranlarının giderek artması, sosyal kamu harcamalarının maliyet olarak bütçeye yük olarak görülmesine yol açmıştır. Sosyal, siyasal, ekonomik değişimler sosyal refah devletinin “altın çağının” sonunu ilan ederken bütün dünyada neo-liberal, muhafazakar işbirliği ile “yeni sağ” düşüncüyü filizlendirmiştir.

19. yüzyılda birbirine rakip olan liberal ve muhafazakar düşünce 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir şekle girerek “yeni sağ” adıyla ortak bir zeminde buluşmuştur (Özdemir, 2009: 66). Sosyal refah devleti uygulamalarına tepki duyan Neo-liberal ve muhafazakar düşünceler, sosyalizme karşı bir araya gelmiş ve bunun sonucunda aralarında geçişken bir ilişki oluşmuştur (Akdoğan, 2004: 43). Bu geçişken ilişki birbirinden farklı kavramların bütünleşmesinden oluşan yeni bir yönetim biçimini meydana getirmektedir. Neo liberallerin ekonomik verimliliği önceleyen pazar ekonomisine dayalı sınırlı devlet anlayışı ve bireysel özgürlük gibi istekleriyle; neo muhafazakarlığın otoriteye ve geleneklere dayalı olan kanun ve düzen arayışının kendine özgü şekilde birbirine eklenmesi yeni sağın karmaşık özellikler arz eden söylemini meydana getirmektedir (Özkazanç, 2007: 42).

Yeni sağ düşüncede devlet, sosyal refah devletinde olduğu gibi piyasayı müdahalede bulunmayan sadece piyasa mekanizmalarının etkin bir şekilde işleyebilmesi için düzenlemeleri yapan gerisine karışmayan “gece bekçisi” rolüne uygun bir şekilde tasvir edilmiştir. Piyasa mantığının toplumun her alanına nüfuz ettiği yeni sağ düşüncede “birey” ve “bireyin girişimciliği” piyasa ve ekonomi temelli yapının işleyebilmesi için önemli bir dayanak noktasıdır. Piyasa toplumunun sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi bireyin girişimciliğine bağlanırken, bireye yapılan vurgular toplumcu düşüncelerin de geri plana itilmesine neden olmuştur. Bireyciliği, rekabetçiliği, eşitsizliği öne çıkaran söylemler ile kültürel kimliği merkeze alan cemaatçi söylemler toplumcu söylemler yerine kullanılmaya başlanmıştır (Keskin, 2011: 85).

Sosyal refah devleti döneminin uygulamalarına duyulan tepkiler ekonomik anlamda yeni düşünceleri de beraberinde getirirken siyasal anlamda da seçmenler farklı arayışlar içerisine girmişlerdir. İnanırlılığını kaybeden uygulamalara tepki olarak neo-liberal ve muhafazakar düşüncelerinin işbirliği ile oluşan yeni sağ politikalar, dünyanın farklı yerlerinde seçmenlerin tercihi haline gelmiştir. Birleşik Devletler de Ronald Reagen, İngiltere’de Margaret Thatcher, Almanya’da Helmut Kohl, Türkiye’de Turgut Özal’ın iktidara gelişiyle beraber 1970’lerden itibaren başlayan değişim dönemi tamamlanmıştır.

Yeni sağ düşünce, sosyal refah devletinin özellikle ekonomik alanda birçok uygulamasını sert bir şekilde eleştirmiştir. Devletin ekonomik alandaki müdahil rolü, kamu harcamalarının artmasının yarattığı sıkıntılar bunlardan en fazla öne çıkanlardır. Ekonomik alandaki yoğun eleştirilere rağmen siyasal alandaki dönüşümler yeni dönemde de devam etmiştir. Devlet organlarının aşırı büyümesinden dolayı “yönetilemezlik” sorunu etrafında siyasetin teknik bir alan olarak algılanışına devam edilmiştir. Büyük bir bürokratik ağa dönüşerek hantallaşan devlet aygıtının reformlarla etkin bir hale getirmek için uzmanlık bilgisine ihtiyaç duyulduğundan ekonomik ve siyasal birçok konu teknik olarak algılanmıştır.

Yeni sağ düşüncenin serbest pazar mantığına bağlı ekonomik söyleminin yansımaları siyasal alanda da hissedilmiştir. Seçmenlerin partilerle kurdukları bağların zayıflaması, kararsız seçmen sayısının her geçen gün artmasıyla beraber siyasal partilerde seçmenlerin oylarının peşinde koşan birer işletmeye dönüşmüştür. Medyanın etkisi ile eğlencelik hale gelen, içi boşaltılan siyaset, neo-liberal düşüncelerin etkisi ile pazarlama kavramının bir parçası haline gelmiştir. Siyasal partilerin etkinliğinin azaldığı bir dönemde partilerin boşluğu “liderler” tarafından doldurulmuştur. Partilerin, ideoloji veya vaatlerinden ziyade liderleriyle topluma ulaşmaya başlaması pazarlamanın

merkezine siyasetçinin kişiliğinin yerleşmesiyle sonuçlanmıştır. Neo-liberal dönemde siyasetin içeriği siyasetçinin kişiliği etrafında medya ve pazarlama teknikleri tarafından biçimlenmektedir. Siyasetin pazarlamanın kural ve mantığı ile düzenlenmesiyle seçmenlerde tüketiciler haline gelmişlerdir. Herhangi bir markadan farkı kalmayan siyasetçi pazarın ihtiyaç ve beklentilerine göre kendini konumlandırmak zorunda kalmıştır.

Pazarlama ve medya kültürünün etkisinde görselleştirilmiş siyaset geleneksel söylemlerini kaybetmiştir. Görselliğe ayrıcalık tanıyan siyasetin yeni söyleminde liderlerin sahne önündeki yıldızlardan farklılığı kalmamıştır. Thomas Meyer, eğlencelik hale gelen siyasetin yeni biçimlerinin politikacı profilini de değiştirdiğini ifade etmiştir. Meyer'e göre iki tip siyasetçi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, evrak çantası siyasetçisidir. Bu siyasetçi, geleneksel siyasetin bütün sıkıcılığını ve zorluğunu, bürokratik yönünü barındıran, vaktinin büyük bölümünü metinlere, belgelere ve tartışmalara ayıran siyasetçidir. Siyasetçi tipinin diğer bir örneği olan aktör-siyasetçi ise medya yapımı bir yıldıza benzemektedir. Kendine güvenen ve işini uyurken bile yapılabilecek meziyetlere sahip olan siyasetçi, gerektiğinde hiç zorlanmadan "bay dürüstü" oynayabilir (Meyer, 2002: 93-94).

Neo-liberalizmin ve muhafazakarlığın pragmatik şekilde gerçekleşen işbirliği ile doğan yeni sağ düşünce, sosyal refah devleti ve onun uygulamalarının eleştirisi üzerinden yükselişe geçmiştir. Ekonomik ve sosyal alanda yeni sağ düşünceler etrafında toplum yeniden dizayn edilirken sosyal refah devletinde var olan siyaset yapmanın biçim ve içeriğindeki değişimler bu dönemde artarak devam etmiştir. Siyasetin teknik bir alan olarak algılanması devletin yönetilemediği sorunsalı etrafında meşrulaştırılırken kitle iletişim araçlarının artan etkisi, ekonomik söylemin toplumun her alanına nüfuz etmesiyle pazar paradigmaları siyaseti biçimlendirmiştir. Değişen seçmenin beklentilerine cevap vermeye çalışan siyasal partilerde pazarlanacak en önemli nesnenin "lider" in olması siyaseti kişiselleştirmiş, artık siyasetin biçim ve içeriği değil sunumu da uzmanlık bilgisi gerektirmeye başlamıştır. Lider ve liderin imajı pazarın ögesi haline gelirken sunumu da siyaseti teatral bir alan haline getirmiştir.

Simgesel siyasetin yükselişi, liderlerin sahne önünde imaj ve sahte olayların birleşimini sahnelemesi, popüler kültürün ürünü olan bir siyaset yapma biçimini meşrulaştırmaktadır. Medyatikleşmenin etkisini her geçen gün daha fazla hissettirmesi siyasal aktörleri medya kodlarına uymaya zorlamıştır. Radyo ve televizyonun ardından sonra internet teknolojisindeki gelişme, hem siyasal aktörlere hem de yurttaşlara kendilerini ifade edebilecek yeni fırsatlar sunmuştur. Siyasal iletişimin değişen doğasının son bölümünde dijitalleşen siyaset ve yeni katılım imkanlarının yaratılması yer almaktadır.

3. Dijital Dönemde Siyaset ve Yeni Katılım İmkanları

Bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler, internetin yaygınlaşması kitle iletişim araçlarının siyaset üzerindeki etkilerinin son halkasını oluşturmaktadır. Televizyonla beraber siyasette "imajlar" dönemi başlarken internet, bu dönüşümü farklı bir yere taşımıştır. Televizyonun etkisi ile kamusal söylemler, siyasal ideolojiler önemini kaybederken imajlar ve onların uyandırdığı izlenimler siyasetin yeni dayanak noktalarını oluşturmuştur. Modernleşme ve medyatikleşme kavramının iç içe geçtiği bu dönemin bir devamı olan; ama değişen post modern ihtiyaçlara da cevap verebilen yeni tekniklerin kullanıldığı bir süreç ortaya çıkmıştır.

Bilgisayar kullanımı, web 2.0 tabanlı yazılım gibi kavramlar yeni olmamasına rağmen siyaset için belirleyici bir güç olması 2000’li yıllardan sonraki gelişmelere denk gelmektedir. “Sosyal medya” kavramıyla yakın bir geçmişte hayatımıza giren ve büyük bir hızla yaşam alanımızı çevreleyen bir unsur olan internet, siyaset içinde yeni sunum biçimlerinin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. 1950 sonrası “New Politics” (Yeni Politika) olarak adlandırılan Birleşik Devletlerden bütün dünyaya yayılan siyasetin yeni teknikleri zaman içerisinde dönüşümler geçirerek yine Birleşik Devletler üzerinden bütün dünyaya yayılmıştır. Nasıl ki Televizyonun kullanımında 1960 Amerikan Başkanlık seçimleri bir milatsa, sosyal medyanın kullanımında da 2008 seçimleri başlangıç noktasıdır. Barack Obama “Yes We Can Change” sloganı ile dünyaya Yeni Amerika’yı anlatırken seçim döneminde kullandığı araçlar da yeni bir dönemin başladığını haber etmiştir. İçlerinde Facebook yöneticilerinin de olduğu sosyal medya konusunda uzmanlarla hazırlanan seçim kampanyası kullandığı sloganların yanında bu sloganları kitlelere ulaştıran araçlar ve yarattığı algı ile Amerika Kıtası dışında da büyük bir etkiye sahip olmuştur. Enformasyonun hızlı dolaşımının içeriğinden daha değerli olduğu günümüzde siyasetçiler milyonlarca kişiye mesajlarını internet üzerinden anlık olarak ileterek kendi lehlerinde bir kamuoyu oluşmasını sağlayabilmektedir. Teknolojinin, teknokratların oluşturduğu teknik bilgi ile siyasal alana nüfuz etmesini Farrell, 3T ile özetlemiş, bu formülasyonun seçim kampanyalarının da biçim ve içeriğini değiştirip kitle iletişim araçları üzerinden özel teknikler kullanılarak toplumun her kesimine ulaşabilecek mesajların hazırlandığı, miting ve toplantı düzenlemek gibi geleneksel yöntemlerin terkedildiği “sermaye yoğun” kampanya biçimini yarattığını belirtmiştir (Mancini, 2009: 286). Parti aktivistlerinin ve çalışanlarının emeği ile oluşturulan kampanyalar yerlerini uzmanlık bilgisinin şekillendirdiği yeni gerçekliğin alanlarına bırakmıştır.

Siyasal iletişim uygulamalarında ve seçim kampanyaları dönemlerinde iletişimin hızını ve kapsamını genişleten sosyal medya çeşitli biçimlerde kullanılmaktadır. Siyasal partiler, adaylar ve liderler seçmenlerle iletişim kurabilmek için geleneksel kitle iletişim araçlarının yanında siyasal iletişim sürecini değişime uğratan sosyal medyadan sıklıkla faydalanmaktadır (Göksu, 2018: 77).

Sosyal medya; Facebook, Twitter, Tumblr, Pinterest, Instagram gibi farklı mecralara dağılmış durumdadır. Facebook ve Twitter daha ön planda olsa da Barack Obama seçim kampanyası boyunca bu araçların hepsinden yararlanma yoluna gitmiştir. Twitter ve buradan verilen mesajlar takipçilerin de iletişim sürecine hızlı bir şekilde dahil olmasıyla sosyal medyanın diğer mecralarından farklı bir konumda durmaktadır. Siyasetçiler sadece seçim kampanyalarında değil siyasetin rutin işleyişi içerisinde de gündeme dair mesajlarını sosyal medya üzerinden topluma ulaştırabilmektedir.

Sosyal medya siyasetçiler için yeni bir araç olduğu gibi yurttaşlar içinde kendilerini ifade edebilecekleri bir alan haline gelmiştir. Sosyal medya, yurttaş ve toplum arasındaki ilişkiler “katılımcı demokrasi” düşüncesiyle beraber açıklanmaktadır. Geleneksel medya organlarının sermayeye dayalı mülkiyet yapısı bilginin içeriğinde de merkezi bir denetim oluşturmuştur. Televizyon, gazete gibi geleneksel medya organlarında kendilerine yer bulamayan, sistemin dışında kalan yurttaşlar sosyal medya organları içerisinde kendilerini ifade edebilmektedir. Televizyonla beraber eğlenceli olanın bütün söylemlerin “üst ideolojisi” haline gelmesiyle (Postman, 2012: 102) yurttaşların fikirleri ve talepleri geri plana itilmiştir. Siyasal partilerin de yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren yurttaşların beklentilerine cevap verememesiyle

birlikte toplum düşüncelerini kanalize edebilecek mecralar aramaya başlamış ve sosyal medya özelinde internet bu gereksinimlere bir nebze de olsa cevap vermiştir.

Yurttaşlar, siyasi otoriteye karşı temel hak ve özgürlüklerini korumak, kendilerini ifade ederek beklentilerini meşrulaştırabilmek için interneti araç olarak kullanmaya başlamışlardır. John Street, bu süreci “elektronik demokrasi” olarak adlandırmaktadır (Street, 1997). Demokrasinin klasik araçlarının ihtiyaçlara cevap verememesiyle beraber “doğrudan demokrasi” düşüncesi sanal ortamda hayat bulmaktadır. Street’in bu düşüncesine, yeni katılım araçlarının demokrasinin geleneksel yapılarını bozabileceği ve medya güdümlü demokrasiyi kuvvetlendirerek siyasetteki yapı bozumunun devam edeceğine dair eleştiriler gelmiştir. Street’e aynı zamanda sadece erişime ulaşabilenlerin kendilerini ifade edebileceği gibi, farklı seslerin çokluğunun dezenformasyona yol açacağı, yüz yüze iletişimin sağlayacağı faydanın sanal ortamda sağlanamayacağı, internet teknolojilerine ulaşma konusunda kaynak dağılımındaki eşitsizliklerin katılıma da yansıtacağı gibi eleştiriler de yapılmaktadır (Street, 1997: 31-33).

Farklı düşünceler etrafında şekilleniyor olsa da internetin gücü siyasal alanda olduğu kadar toplumsal alanda da yadsınamayacak bir gerçektir. İnternet bugün sadece siyasetçiler için değil yurttaşlar içinde çok önemli araç haline gelmiştir. Siyaseti yeniçağın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde dizayn ediyor olsa da yurttaşlara alternatif katılım yollarını açması da interneti, çok bilinmeyenli bir denklem haline getirmektedir. Bir yandan demokrasinin katılımcı yönünü güçlendirirken diğer yandan uzmanlık bilgisi ile şekillenen yönüyle bireylerin iradelerini sanal gerçekliklere bırakmasının bir aracı olup olmadığı internet üzerinde yapılan tartışmaların farklı boyutlarda ele alınmasını zorunluluk haline getirmiştir.

Sosyal refah devleti uygulamalarına, siyasal partilerin ve devlet aygıtının bürokratik oligarşisine, kitle iletişim araçlarının homojen toplumsal yapı için aracı rollerine karşı duyulan tepkiler 1970’lerde yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Öngörülebilir siyasal mekanlar ve araçlar anlamlarını yitirirken yurttaşlar, kendi bireysel öncelikleri ile yeni katılım araçlarına yönelmişlerdi. Aradan geçen yıllar boyunca siyasetin teknik algılanışına devam edildiği gibi televizyonun başını çektiği kitle iletişim araçları sistemin devamlılığını sağlayan, yurttaşın özgünlüğünü yaşayıp ifade etmesine izin vermeyen bir araca dönüşmüştür. Yakın geçmişimizdeki birçok gelişme artık geleneksel medya organlarının kitleleri bir arada tutmaya güçlerinin yetmediğini göstermektedir. Yaşam kalitesi, eşit haklar, bireysel olarak kendini gerçekleştirme, katılım ve insan hakları gibi sorunsallar etrafında 1970’lerdekinden sonra yenilenmiş toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır (Habermas, 2001: 849). Farklı yer ve zamanlarda farklı dinamiklerin etkisi ile meydana gelen toplumsal hareketlerin ortak paydası, örgütsüz yapılar içerisindeki bireylerin internet aracılığı ile bir araya gelerek sistemin gücüne meydan okuyan toplumsal hareketler niteliği taşımasıdır. İnternet, kitleleri bir araya getirme gücüyle Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da “Arap Baharıyla” yönetimleri değiştiren toplumsal direnişin aracı olmuştur. İnternet, bireysel beklenti ve taleplerin kitlesel güdülerin içerisinde kaynaşmasına yol açarak bireyselliğin kamusal alanda sesini duyurmasına neden olmaktadır. İnternet ile aktivizm dijital hale gelerek küresel bir fenomen biçimine bürünmüştür. İnternet teknolojisi, aktivist grupların organize olmasını sağlarken, herhangi bir lokasyonda sınırlı kalan aktivist hareketlerin farklı coğrafyalara hızlı bir şekilde yayılmasına sebep olmuştur. Enformasyon akışının saatler ve dakikalar

içerisinde küresel hale gelmesiyle bunu engelleyebileceği düşünülen baskıyla şekillenen yöntemler sonuçsuz kalmaya başlamıştır (Wakefield, 2009: 107)

Facebook, Twitter, Youtube gibi sosyal medyanın mecraları kitlelerin etkileşim halinde olması için bir alan yaratmıştır. Ötekileştirilmiş, temsil edilme imkanı verilmemiş muhalif sesler sosyal ağlar sayesinde örgütlenebilmişlerdir. Arap Baharı dijital teknolojinin oluşturduğu ağların yurttaşlar üzerindeki etkilerinin küresel boyuttaki yansımalarının en önemli örneklerinden biridir. Tunus'ta meyve satıcısı olan Mohammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla ve olay anının görüntülerinin Facebook üzerinde paylaşılmasıyla başlayan Arap Baharı, başta Tunus olmak üzere başka ülkelere sıçramıştır. Geleneksel medya organlarına yapılan baskılara rağmen olaylar an ve an sosyal medya üzerinden bütün dünyaya yansıtılmış ve bu durumda sanal ortamda binlerce kişinin yönetimlere karşı ortak bir amaç uğruna bir araya gelmesiyle sonuçlanmıştır. Sosyal medya temsil imkanı bulamayan muhalif politik söylemlere seslerini duyurma imkanı yaratmıştır. Evgeny Morozov, sosyal medyadan yararlanma stratejilerini; ulaşılabilir olmak ve doğru bilgiye ulaşmak, belli sorunlar karşısında kamuoyunun dikkatini çekmek, seçmenlere yardım etmek maksadıyla verileri analiz edip hepsinin bir arada olmasını sağlamak, politikacılarla ve seçmenlerle doğrudan temas kurabilmek, yeni üyelerle iletişime geçmek, eylemleri mobilize ederek, lojistik olarak takviye etmek, kolektif olarak yapılacak eylemler için yeni yöntemler bulmak, sivil toplum örgütleri arasındaki bilgi alışverişinin hızlandırmak şeklinde özetlemiştir (Morozov'dan Aktaran Karagöz, 2013: 140).

İnternetin siyasetin üretimi ve sunumundaki etkileri düşünüldüğünde siyasal sürecin aktörleri tarafından farklı şekillerde değerlendirildiğini görüyoruz. Siyasetçiler için kitle iletişim araçlarının gelişiminin bir devamı olarak tanımlanan internet, sosyal medya aracılığıyla propaganda yapılacak bir araç olarak değerlendirilmektedir. Radyo ve televizyondan sonra internet de topluma ulaşabilecek yeni bir mecra yaratmıştır. Hız ve şimdiki zaman üzerine dizayn edilen toplumsal yapının ihtiyaçlarına cevap verebilecek araç internet haline gelmiştir. Yurttaşlar içinse bu süreç kendilerini ifade edebilecek katılım yollarını açabilecektir. Farklı araçsallaştırmalara rağmen internetin günümüzde etki ve gücü yadsınamaz bir gerçek olarak yaşamın her alanında fark edilmektedir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminde yaşanan gelişmeler toplumsal yaşamın tamamına yayılan dönüşümleri tetiklemiştir. Yurttaşın kitle olarak sistemin işleyişini tehlikeye atabilecek her çeşit girişimini engellemek için ekonomik, toplumsal, siyasal birçok konu teknik bir soruna indirgenerek siyasetin uzmanlaşmasının önü açılmıştır. Yeniden yapılanma dönemindeki politikalar, siyasal parti yapılarındaki değişim, kitle iletişim araçlarındaki gelişmeyle beraber siyaset sahnesinde oluşan boşluğu teknik bilgi sahibi uzmanlar doldurmaya başlamıştır. Yurttaşlarla siyasal partiler arasındaki bağları da bu uzmanlar sağlamıştır.

Sosyal refah devleti uygulamalarıyla başlayan siyasetin teknik olarak algılanışı neo-liberal, muhafazakar düşüncenin işbirliği ile ortaya çıkan yeni sağ yönetim biçiminde de devam etmiştir. Sosyal refah devletinin özellikle ekonomik alandaki politikalarına verilen bir tepki olan yeni sağ düşüncenin oluşturmaya çalıştığı pazarlama ve medya mantığına dayalı siyasal alanda, uzmanlara yine aracı roller düşmüştür.

Neo-liberal politikaların bütün dünyayı etkilediği süreçte kitle iletişim araçlarındaki gelişme internetin kullanılmasıyla beraber yeni bir düzeye ulaşmıştır. Zamanın ve mekanın iç içe girdiği bir dönemde bilgi sanal ortamda hızlı bir şekilde dolaşıma girmiştir. İnternetin sosyal medya kanalları üzerinden siyasetin özellikle de sunumu üzerindeki etkileri farklı bağlamlarla değerlendirilen kavramları da ortaya çıkartmıştır. Siyasetin pazarlama oyununa dönüştüğü bir sürecin devamının katılımcı demokrasi kanallarının açılmasına neden olup olmadığı siyasal alanda yapılan tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

Siyaset, son altmış yıldır bütün değişim ve dönüşümlerle, farklı yönetim anlayışlarına rağmen tarihsel süreç içerisinde “teknik” olarak yapılan bir faaliyet haline gelmiştir. Siyasal alanda geleneksel yapılar başta siyasal partiler olmak üzere önemini kaybetmiş, siyaset kitle iletişim araçları üzerinden yürütülen kazananların ve kaybedenlerin burada belli olduğu bir yapıya bürünmüştür. Birbirlerine rakip olarak ortaya çıkan siyasal düşüncelerin “ideoloji” kavramına olan mesafeli tutumları sonucu kavramın içi boşaltılmış, bunun yerine de uzmanlık bilgisinin sağlayacağı verilerin koyulması amaçlara ulaşabilmek için daha pragmatik bir yol olarak görülmüştür.

Siyasal partilerin giderek birbirlerine benzemesi, ideolojik yapının zayıflaması, medya kültürünün siyasal alandaki egemenliği liderliğin büyük güç olarak doğmasıyla sonuçlanmıştır. Siyasetin teknik bir alan olarak kavranılması uzmanların bilhassa siyasetin sunumundaki rollerini artırmıştır. Siyasal alanda ideolojinin etkinliğini kaybetmesi siyasal partileri de birbirlerine benzeyen örgütler haline getirmiştir. Bu noktada siyasetin üretiminin yanında sunumunda da özgünlüğü ortaya koyabilecek olan dinamik liderlerdir. Yani liderler, siyasal bir aktör olmanın ötesinde partilerin ve ideolojilerin üstünde siyasetin farklılık yaratan tarafının en önemli parçası olmuştur. Ayrıca liderler, siyasetin teknik tarafında yer alan uzmanların da topluma sunabilecekleri malzemedir. Liderler, adete bir pop starı gibi, yeni zamanların imajlara ve görüntülere dayalı siyasetinde uzmanlık bilgisiyle son derece profesyonel bir şekilde seçmenlerinin karşısına çıkmaktadırlar.

Farklı yönetim anlayışları ve amaçları altında da olsa yurttaş her zaman pasif izleyici rolü uygun görülmüştür. Sosyal refah devletinin çatışmasız işleyen toplumsal yapıyı inşa düşüncesine, neo-liberal dönemin bireyi tüketirken toplum içerisinde görme arzusu da eklenince yurttaşın siyasetteki katılımı seçim sandıklarıyla sınırlandırmıştır. Pazarlama oyununa dönüşen, gerçekliğin bir tarafa itilerek imajların oluşturduğu algılar üzerinden yükselen yeni siyasette, siyasetçi pazarlanan ürün; yurttaş da bu ürünü tüketen pasif bir kişi haline gelmiştir.

Yurttaşlar yeni siyasetin uygulanma biçimine iki farklı dönem içerisinde değişik dinamiklerin etkisi ile karşı çıkmışlardır. Yeni toplumsal hareketler bağlamında sisteme karşı isyan eden yurttaş, aradan geçen dönemde bu sefer kitle iletişim araçları vasıtasıyla geleneksel iletişim araçlarının kendisine karşı da tepkisini ortaya koymuştur. Yurttaşlar, kendi beklentileri ve istekleri dışında sistemin pasif ögesi olmadıklarını kendilerine dayatılan teknikleri kullanarak cevap vermiştir. Siyasetin toplumu yönlendirmek için kullandığı araçlar, siyasetin kendisine karşı bir güç olarak dönmüştür. Yurttaşlar, uzmanlık bilgisi ile tasarlanan, lideri önceleyen siyasetin devasa ve göz kamaştırıcı gücü karşısında bireysel öncelikleri ile durmaya başlamış gösterinin pasif aktörü olmaya farklı dönemler içerisinde başkaldırmıştır.

1950 sonrası siyasal iletişimin yeni doğasında üç dönem ayırt edilmektedir. Bunlar; sosyal refah devletinde siyasetin teknikleşmesi, neo liberal dönemde medya ve pazarlama mantığının siyasette egemen olması ve sosyal medyayla beraber siyasetin dijital bir hale gelmesidir. Bu üç dönemin ortasında ise liderin siyasetin temel taşıyıcı gücü olması gelmektedir. Lider ve onun taşıdığı imaj siyasetin yeni gerçekliğini temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Yalçın (2004). *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Aysel, Aziz (2003). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- BAUDRILLARD, Jean (1996). *Sessiz Yiğınların Gölgesine ya da Toplumsalın Sonu*. (çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BECK, Ulrich (1999). *Siyasallığın İcadı*. (çev. Nihat Ülner) İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇOŞKUN, Mustafa Kemal (2006). Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. cilt 61,sayı 1,s.67-102.
- DALTON, Russell, J. (1996), *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Chatham, NJ: Chatham House.
- GÖKSU, Oğuz (2018). *Siyasal İletişim “İktidar” İçin Yapılır (Siyasal Kültür Perspektifiyle)*. Konya: Literatürk Akademi.
- HABERMAS, Jürgen (2001). İletişimsel Eylem Kuramı. *Yeni Türkiye 21.Yüzyıl Özel Sayısı*. sayı:19.
- HARVEY, David (1997). *Postmodernliğin Durumu*. (çev. Sungur Savran) İstanbul: Metis Yayınları.
- KARAGÖZ, Kezban (2013), Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Digital Aktivizm Hareketleri. *İletişim ve Diplomasi*. Temmuz-Aralık 2013,sayı:1, s.131-156.
- KAPANİ, Munci, (2002), *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KESKİN, Fatih (2011). *Politik Profesyoneller ve Uzmanlar*. Ankara: De Ki Yayınları.
- KIRCHHEIMER, Otto (1996). The Transformation of Western European Party System. (der. L.Palmimbara, M. Weiner) *Political Parties and Political Development*. NJ: Princeton University, s.177-200
- KÖKER, Eser (2007). *Politikanın İletişimi İletişimin Politikası*. Ankara: İmge Kitapevi,
- KYMLICKA Will (2004). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları.
- MANCINI, Paolo, SWANSON, David L. (1998). Politics, Media, and Modern Democracy Introduction. (eds. David L. Swanson, Paolo Mancini) *Politics, Media, and Modern Democracy an International Study of Innovations in Electrol Campaigning and Their Consequences*. Westport: Preager Publishers.
- MANCINI, Paolo (2009). Politik Profesyonellikte Yeni Ufuklar. (der. Fatih Keskin,

- Pınar Özdemir) *Halkla İlişkiler Üzerine*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- MAZZOLENİ, Gianpiero, SCHULZ, Winfred (2009). Politikanın Medyatikleşmesi: Demokrasiye Bir Meydan Okuyuş Mu?. (der. Fatih Keskin, Pınar Özdemir) *Halka İlişkiler Üzerine*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- McNAIR, Brian (2005). *An Introduction to Political Communication*. New York: Routledge.
- MEYER, Thomas (2002). *Medya Demokrasisi*. (çev. Ahmet Fethi) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZDEMİR, Süleyman (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. İstanbul: İTO Yayınları.
- ÖZDEMİR, Süleyman (2009). Küreselleşme ve Refah Devletleri Üzerindeki Etkileri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sayı: 57, s.56-86
- ÖZKAZANÇ, Alev (2007). *Siyaset Sosyoloji Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- ÖZTÜRK, Bülent (2015). Siyasal İletişimde İdeolojik Söylem: 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Üzerine Bir İnceleme. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*. Cilt 2, Sayı1, s.68-85.
- POSTMAN, Neil (2012). *Televizyon: Öldüren Eğlence (Gösteri Çağında Kamusal Söylem)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- STREET, John (1997). Remote Control? Politics, Technology and 'Electronic Democracy'. *European Journal of Communication*. s. 27-42.
- ŞENTÜRK, Ünal (2006). Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Mayıs 2006 cilt : 30 no:1, s. 31-46
- WAKEFIELD, Robert, I. (2009). Uluslararası Halkla İlişkiler Teorisi, İnternet ve Aktivizm: Kişisel Bir Düşünce. der. Fatih Keskin, Pınar Özdemir) *Halkla İlişkiler Üzerine*. Özdemir, Ankara: Dipnot Yayınları.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2- Aralık
2019 ISSN: 2587-1331

KƏSİBİ КОМПЬЮТЕРЛİK БАҒДАРЛАМАЛАРДЫҢ КЕНЕЙТІЛГЕН МҮМКІНДІКТЕРІ АРҚЫЛЫ БІЛМАЛУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ

Gulmira Yeshmanova¹

Аңдатпа

«Компьютерлік графика» деген түсінік ағылшын тілінде («Computer Arts») – компьютерлік өнер деген ұғымды білдіреді. Ол соңғы ондаған жылдар ішінде графикалық ақпарат кеңістігінде кеңінен танымал болып, мамандардың ізденістеріне қарай үлкен жетістіктерге жетті. Өнертапқыштар мен ғалымдар өздерінің шығармашылық (кескіндеме, дизайн, мүсін, музыка және поэзия) ізденістерінің нәтижесінде суретшілер мен инженерлерге үлкен тың жаңалықтар мен жеңілдіктер жасады.

Компьютерлік графика – әр түрлі кескіндерді (суреттерді, сызбаларды, мультипликацияларды) компьютердің көмегімен алуды қарастыратын информатиканың маңызды саласы. Қазіргі кезде компьютерлік графика мүмкіндіктерін үйрету арқылы студенттердің кәсіби біліктілігін қалыптастыру қоғамды дамытудың бірден-бір құралына айналып отыр. Сондықтан да оны іске асыру қоғам үшін маңызды алғы шарттардың бірі болып есептеледі.

Түйін сөздер: компьютерлік графика, дербес компьютер, web – дизайн, презентация, мультимедиа, анимация, т.с.с..

MESLEKİ BİLGİSAYAR PROGRAMLARININ GELİŞMİŞ FIRSATLARININ YANINDA ÖĞRENCİLERİN YARATICI YETERLİLİKLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Özet

İngilizce'de “bilgisayar grafikleri” kavramı (“Bilgisayar Sanatları”) bilgisayar sanatı kavramıdır. Grafik bilgi alanında son on yılda yaygın olarak popüler olmuştur ve uzman bulmakta büyük başarı elde etmiştir. Mucitler ve bilim insanları yaratıcılıklarının bir sonucu olarak (resim, tasarım, heykel, müzik ve şiir) sanatçılar ve mühendisler için büyük keşifler ve icatlar yaptılar.

Bilgisayar grafikleri, bilgisayar kullanarak çeşitli görüntüler (görüntüler, grafikler ve çoklu görevler) yakalamamıza olanak sağlayan önemli bir bilgisayar bilimi alanıdır. Şu anda, öğrencilerin mesleki becerilerinin bilgisayar grafikleri yardımıyla yeteneklerinde eğitim yoluyla oluşması toplumun gelişimi için tek araç haline gelmiştir. Bu nedenle, uygulanması toplum için en önemli koşullardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar Grafikleri, Web Tasarımı, Yazılım, Multimedya, Animasyon

Abstract

The concept of "computer graphics" in English ("Computer Arts") is a concept of computer art. It has been widely popular in the graphic information space over the past decades and has made great strides in finding professionals. Inventors and scientists have made great discoveries and discounts for artists and engineers as a result of their work (painting, design, sculpture, music and poetry).

Computer graphics is an important area of computer science that allows you to capture various images (images, graphics, and multitasking) using a computer. At the moment, the formation of students' professional

¹ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Avrasya Bölümü, Doktora Öğrencisi, gulmi_86_999@mail.ru

skills through learning the possibilities of computer graphics is becoming the only tool for the development of society. Therefore, its implementation is one of the most important conditions for society

Keywords: Computer Graphics, Personal Computer, Web Design, Presentation, Multimedia, Animation

Кіріспе

Компьютерлік графика - әр түрлі кескіндерді (суреттерді, сызбаларды, мультипликацияларды) компьютердің көмегімен алуды қарастыратын информатиканың маңызды саласы. Дербес компьютерді пайдаланушылардың қатарында компьютерлік графикамен айналысатындардың саны күн санап артып келеді.

Қазіргі танымал бағдарламалардың ешқайсысы компьютерлік графикасыз жұмыс істемейді.

Ақпараттандыру заманында компьютерлік техниканы, интернетті, компьютерлік желіні, электрондық және телекоммуникациялық құралдарды, интерактивті құралдарды, электрондық оқулықтарды оқу үрдісіне тиімді пайдалану арқылы білім сапасын көтеру, ақпараттанған қоғам қажеттілігін қанағаттандыруда білім беру саласындағы басты міндеттер болып табылады. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында да еліміздің білім беру жүйесінің басты міндеттері атап көрсетілген. Онда білім беру жүйесін ақпараттандыру, білім беру саласында жаңа технологияны енгізу, бүкіләлемдік коммуникация желісіне шығу, жанаша оқыту үрдісін ақпараттандыру қазіргі қоғамды ақпараттандыру үрдісінің бағыты болып табылады. Барлық арнайы ақпараттық-техникалық құралдарды (ЭЕМ, аудио, бейнефильм, кино) қолданатын технологияларды тәжірибеде ақпараттық технологиялар деп атайды. Әрине, алдымен жаңа ақпараттық технологияларға көшпей тұрып, оқу- тәрбие үрдісінде білім беруді ақпараттандыру мүмкін емес.

Техника тілін түсіну — қазіргі заман талабы. Әрбір оқытушы заман талабына сай білімнің сапасын арттыру үшін алға қадам жасауға, толыққанды білім алуға қол жеткізуге үлесімізді қосуымыз керек. Қазіргі нарықтық экономикадағы табыстар мамандардың біліміне, біліктілігіне байланысты. Сондықтан біздің негізгі мақсатымыз тек Қазақстанның ішінде ғана емес, әлем деңгейінде бәсекеге қабілетті жаңа мамандарды дайындай білуіміз қажет. Осы тұрғыда біліктілікті заман ағымының жаңа технологияларын белсенді түрде жете меңгерсек, жаңа егемен еліміздің ұрпағын жаңа білім нәрімен сусындатып, саналы тәрбие, сапалы білім алуына айқара жол ашамыз.

Бүгінгі таңда компьютерлік дизайн, Web – дизайн, жүйелік программалаушы, администратор және тағы басқа мамандардың қажет екендігін түрлі жарнамалық газеттерден, бұхаралық ақпарат құралдарынан да көруге болады. Аталған мамандықтарды қалай дайындап, оларға қандай программалық құралдарды үйрету арқылы жетілдіруге болатыны әдістемелік жұмыстың өзекті мәселелерінің бірі болып отыр.

Мектеп бітірушілер компьютерлік сауаттылықты меңгеріп шығады, бірақ келешекте олар программалаушы, инженер, жүйе администраторы болуы міндетті емес. Дегенмен кез-келген шығармашылық мамандық қазіргі заманға сәйкес компьютерлік технологияларды меңгеруді талап етеді.

Енді, бүгінгі таңда ақпараттық технологияның динамикалық тұрғыда дамып келе жатқан, адам іс-әрекетінің көптеген салаларында пайдаланылатын саласының бірі – компьютерлік графика құралдарына да толығымен қатысы бар (компьютерлік моделдеу және дизайн, полиграфия, үш өлшемді графика және анимация, сәулет өнері, бейнеөндіріс, мультимедиа, презентация және т.б.). Осылай, көптеген суретшілерге, графиктерге, дизайнерлерге осы уақытта дербес компьютер композиция табуда, колорит іздеу үшін және де көркем шығарма жұмысында, оны аяқтау кезеңіне дейін жеткізуге керекті құрал болып табылады. Сонымен бірге, олар дәстүрлі жанрда, және де тек қана компьютерлік графикаға қатысты жанрларда да жұмыс істей алады.

Жаһандануды жүзеге асыруда компьютерлік графиканың маңызы

Қазіргі заманғы мұғалім тексттік ақпаратты, мағлұматтар базасын сақтауда және өңдеуде компьютерлік құралдарды меңгере отырып, кәдімгі үйреншікті операцияларды орындауға кететін уақыт санын анағұрлым босатады. Бұл жағдайда студенттерге болашақ кәсіби іс-әрекеттер үшін керекті компьютерлік графика саласы бойынша біліммен машықтарды меңгеру

үшін аппаратты-бағдарламалық базада оқу курстарын құру маңызды тапсырма болып табылады.

Дербес компьютермен жұмыс істей отырып студентте көптеген өзіндік қасиеттері: әсіресе кеңістікті меңгеру, образдық және логикалық ойлау, елестеу, есте сақтау, көзбен өлшеу, тиянақтылық қалыптаса бастайды. Компьютерлік графика құралдарының көмегімен осы қасиеттерді дамыта отырып студенттердің көркем қиялына ерік беру. Студенттердің көркем қиялын ояту жолында оқу-әдістемелік құралдардың көмегі өте зор. Оқу-әдістемелері арқылы студенттердің көркем қиялын шығармашылық жұмыстарға бағыттау. Компьютерлік графиканың барлық мүмкіндіктерін толығымен қолдана және пайдалана отырып көркем қиялды дамытып қана қоймай, студенттерден қазіргі заман талабына сай ақпараттық технологияларды, соның ішінде бейнелеу өнеріне тікелей қатысы бар компьютерлік графиканы жетік меңгерген толыққанды шығармашылық тұлғаны тәрбиелеу.

«Компьютерлік графика» деген түсінік ағылшын тілінде («Computer Arts») – компьютерлік өнер деген ұғымды білдіреді. Ол соңғы ондаған жылдар ішінде графикалық ақпарат кеңістігінде кеңінен танымал болып, мамандардың ізденістеріне қарай үлкен жетістіктерге жетті. Өнертапқыштар мен ғалымдар өздерінің шығармашылық (кескіндеме, дизайн, мүсін, музыка және поэзия) ізденістерінің нәтижесінде суретшілер мен инженерлерге үлкен тың жаңалықтар мен жеңілдіктер жасады.

Компьютерлік графика – әр түрлі кескіндерді (суреттерді, сызбаларды, мультипликацияларды) компьютердің көмегімен алуды қарастыратын информатиканың маңызды саласы.

Дербес компьютерді пайдаланушылардың қатарында компьютерлік графикамен айналысатындардың саны күн санап артып келеді. Қазіргі кез-келген мекемеде кей уақытта газеттер мен журналдарға жарнамаларға тапсырыс беру немесе жарнамалық парақшалар мен буклеттер басып шығару қажеттілігі туындайды. Олардың кейбіреулері осындай жұмыстарды арнайы дизайнерлік бюролар мен жарнамалық агенттіктерге тапсырса, кейбіреулері қолда бар программалық құралдарын пайдаланып, өз күштерімен жасауға тырысады.

Қазіргі танымал программалардың ешқайсысы компьютерлік графикасыз жұмыс істемейді. Статистикаға сүйенсек, жаппай қолданыста жүрген программаларды жасап шығарушы программистік ұжымның шұғылдануға жұмсайды екен. Графикалық программаларды кең көлемде қолдану қажеттілігі интернеттің және бірінші кезекте миллиондаған интернет парақтарын бір «өрмекпен» байланыстырған World Wide Web қызметінің пайда болуынан туындады. Өйткені компьютерлік графикасыз безендірілген web-парақтың бүкіләлемдік желіде басқалардың көзіне түсіп, танымал болуы екіталай.

Қазіргі компьютерлік графика тек көркемдеу мен безендірумен үшін ғана емес, ғылым мен медицинаның барлық саласында, коммерциялық және әкімшілік қызмет орындарында алуан түрлі ақпаратты көрнекі түрде көрсету үшін сызбалар, графикалықтер, диаграммалар жасау үшін қолданылады.

Конструкторлар автомобильдің немесе ұшақтың жаңа үлгілерін құрастырған кезде олардың соңғы көрінісін алу үшін үшөлшемді графикалық объектілерді қолданады. Архитекторлар монитор экранында болашақ ғимараттың кең көлемді кескінін жасап, оның жер бедерімен қалай жанасатынын алдын-ала болжай алады.

Соның

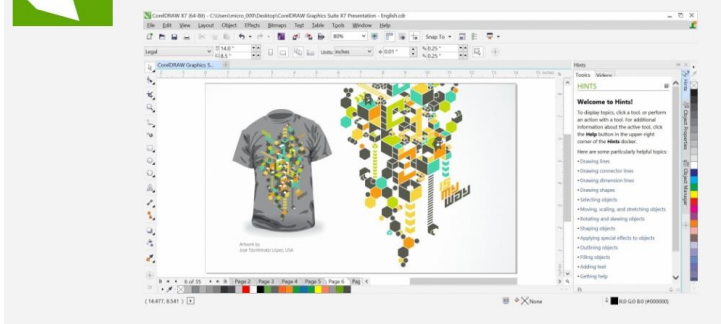
Компьютерлік графиканы көркем өнерде қолдану дегенді бағдарламалық әрі дербес компьютердің ақпарат құралдарын кең көлемде көркем сурет өнерінің дәстүрі түрлерінде пайдалану деп түсіну қажет. Компьютерлік графика түрлерінің атықаратын міндеттері әр түрлі.

Көркем компьютерлік графика негізінен кескіндеме, сурет, сәндік қолданбалы өнер, көркем және кітап графикасы, мүсін және т.б. графикалық пәндерге бағытталған. Әйтсе де, ол компьютерлік пәндерді толығымен ауыстыра алмайды. Өзіне тән «Adobe Photoshop», «Adobe Illustrator», «Corel DRAW», «3 d s MAX» және т.б. мүмкіндіктеріне қарай бағытталып жасалған арнайы бағдарламалармен шектеледі.

векторная графика,

векторный графический редактор,
разработанный канадской корпорацией Corel.

(сурет 1. Векторлық графика)

Бүгінде әрбір шығармашылық тұлға компьютерлік графика және жоғары технологияны біліп қана қоймай, оны өзінің көркем туындысының шынайылығы мен анықтылығына қол жеткізуі үшін қолдана алады. Бірақ бірде-бір «компьютер» дизайнері – дизайнер емес, егер ол суретші секілді ойлап, сурет сала білмесе. Осы жердегі мақсат (оқытушылардың) дизайн өнерін үйреніп жатқан студенттерді өзінің нағыз шынайы кәсіби маманы етіп шығару. Шығармашылық қиялды, өнердің түрлерінің ішіндегі соңғы кездегі қарқынды дамып келе жатқан осы компьютерлік графика арқылы да дамытуға болады.

Қазіргі ғаламдану процесіне сәйкес бәсекеге қабілетті, жаңа қоғамға бейімделген жеке тұлғаға деген сұраныс болашақ маманның жан-жақты дамыған, біліктілігі жоғары деңгейде қалыптасуын көздейді.

Қазіргі кезде компьютерлік графика мүмкіндіктерін үйрету арқылы студенттердің кәсіби біліктілігін қалыптастыру қоғамды дамытудың бірден-бір құралына айналып отыр. Сондықтан да оны іске асыру қоғам үшін маңызды алғы шарттардың бірі болып есептеледі.

растровая графика,

многофункциональный графический редактор, разработанный и распространяемый фирмой Adobe Systems. В основном работает с растровыми изображениями, однако имеет некоторые векторные инструменты. Продукт является лидером рынка в области коммерческих средств редактирования растровых изображений и наиболее известным продуктом фирмы Adobe..

(сурет 2. Расторлық графика)

полнофункциональная профессиональная программная система для создания и редактирования трёхмерной графики и анимации, доработанная компанией Autodesk. Содержит самые современные средства для художников и специалистов в области мультимедиа.

(сурет 3. 3D Max графика)

Көркем суреттен білім алатын студенттер компьютерлік графикадан білім беру бағдарламаларында студенттердің көркемдік көз қарасын дамытуға академиялық сурет пәндерінен басқа да түрлі компьютерлік графикалық бағдарламалардың құралдарын пайдалана отырып арттыруға болатындығы оқу үрдісінде анықталды. Дегенмен бұл қазіргі заман компьютерлік жаппай ақпараттандыру заманында мәселені толығымен шеше алды деп ойлаймыз. Компьютерлік жаңалықтар күнде ашылып жатқан кезеңде білім мен біліктілікті жетілдіру үздіксіз болып қалмақ.

Әдебиеттер

Исабек Н.Е. Студенттердің компьютерлік графиканы кәсіби іс-әрекеттерде пайдалануға даярлау. Дис...пед. ғыл. канд. – Алматы 2006

Ольга Яцок Основы графического дизайна на базе компьютерных технологий (CD-ROM). Издательство: БХВ – Петербург, 2004г.

Сызба геометрия және инженерлік графика. Ы.Нәби. – Алматы «Мектеп» баспасы, 2005.- 264, суретті

Сызба геометрия. К.Қонақбаев. Астана, «Фолиант» баспасы, 2011.-176 бет

Курманова Д.Т., Есполова З.А. Компьютерлік графика. ШКМТУ, 2010

Джанабаев Ж.Ж. Компьютерная графика. Учебное-методическое пособие.- Алматы: НИЦ «Ғылым», 2001. -146-с. 3

Milli Kültür Araştırmaları
Dergisi (MİKAD) Cilt: 3- Sayı: 2-
Aralık 2019 ISSN: 2587-1331

QOCA ŐƏRQİN S NMEYƏN ZƏKA ULDUZLARI

 lk r M mm dova¹

B Ő r tarixində alimlərin v  mütəfəkkirlərin fikirləri bəzən cəmiyyətdə qəbul edilməyərək faciə ilə n tic l nmifdir. Onlar  z zamanında haqsız hücumlara məruz qalmif v  zəkası, bacarığı qiym tl ndirilm mif, əksinə, q till rin  səbəb olmuşdur. Orta əsrlər elm və  d biyyat tarixində bu faciə ilə qarşılaşmif neçə-neçə Ő xsiyy tl r olmuşdur. İndiki vaxtda onların doğum tarixləri ilə yanaşı, ölüm tarixləri də qeyd edilir. Məqalədə irəli sürdüyü fikirlərə görə qətlə yetirilmif Eynəlqüzat Miyanəci (1099-1131), Őihab ddin Yəhya Sührəvərdi (1154-1191), İmadəddin Nəsimi (1369-1417) haqqında qısa məlumat verilir. Burada bildirilir ki, 2016 ilində Eynəlqüzat Miyanəcinin  l m n n 885, Őihab ddin Yəhya Sührəvərdinin 825, İmadəddin Nəsiminin 600 illəri qeyd olundu. 2019-cu ildə Eynəlqüzat Miyanəcinin anadan olmasının 920, Őihab ddin Yəhya Sührəvərdinin 865, İmaməddin Nəsiminin 650 illiyi tamam olur. Onları d nyag r ş n  görə İmaməddin Nəsiminin ideya sələfləri hesab olunurlar.

Açar sözlər: Azərbaycan  d biyyatı, Şair, sufizm, panteizm, hürufilik, işraqilik

KOCA ŐARKIN SÖNMEYEN ZEKA YILDIZLARI

İnsanlık tarihinde, alimlerin ve d ş n rl rin görüşleri bazen toplumda gözardı edilmiş ve trajedi ile sonuçlanmıştır. Onlar; zamanında haksız saldırılara maruz kalmış, zeka ve becerileri ile değerlendirilm mif, hatta bu uğurda hayatlarından olmuşlardır. Ortaçağ bilim ve edebiyat tarihinde, bu trajedi il  karşı karşıya kalan birçok insan var. Doğum günlerine ek olarak ölüm tarihleri de kaydedilmektedir. Makale, yorumları nedeniyle öldürülen Aynalkudat Miyaneci (1099-1131), Őihabeddin Yahya Sühreverdi (1154-1191) ve İmadeddin Nesimi (1369-1417) hakkında bilgi vermektedir. Burada bildirilir ki, 2016 yılında Aynalkudat Miyaneci'nin  l m n n 885, Őihabeddin Yahya Sühreverdi'nin 825, İmadeddin Nesimi'nin 600 yılları gibi hatırlanır. 2019 yılında, Aynalkudat Miyaneci'nin doğum yılının 920, Őihabeddin Yahya Sühreverdi'nin 865, İmadeddin Nesimi'nin 650 senesi tamam olur. Onlar dünya görüşlerine g r  İmamaddin Nasimi'nin fikir öncüleri olarak kabul edilirler.

anahtar kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, Şair, sufilik, panteizm, h rufilik, işrakilik

UNEASY İNTELLECTUAL STARS OF THE OLD EAST

Throughout the history of mankind, ideas put forward by some scientists and thinkers, not perceived by society, have led to serious consequences. They were subjected to unjust attacks in

¹ *Azərbaycan Milli Elml r Akademiyasının Nizami G nc vi adına  d biyyat İnstututu, Doç.Dr.,
u.z.m-9-9@mail.ru*

time, their intelligence and skills were not evaluated, on the contrary, they caused their killers. In the history of medieval science and literature there were individuals who faced this tragedy. In our time, together with their birth dates, the date of their death is also marked. The article briefly reports on the murder for the ideas put forward by Eynalguzat Miyanaji, Shihab al-Din Yahya al-Suhrawardi, Imadaddin Nasimi. In 2016, it is also reported that after the death of Eynalguzat Miyanaji passed 885 years, Shihab al-Din Yahya Suhrawardi passed 825 years, Imamiddin Nasimi passed 600 years. In 2019, the 920th anniversary of the birth of Eynalguzat Miyanaji, the 865th anniversary of Shihab al-Din Yahya al-Suhrawardi and the 650th anniversary of Imamaddin Nasimi are celebrated. They were considered according to the worldview of Imadaddin Nasimi's predecessors.

Key words: Azerbaijani literature, poet, sufism, pantheism, hurufism, illuminationist

Giriş:

Müasir dövrdə bütün düşüncə sahiblərinin öz fikirlərini, qənaətlərini sübuta yetirməsi adi haldır. Ötən yüzilliklərə nəzər saldıqda kəşflərin, ideyaların səslənməsi, bəyanı bəzən onun yaradıcılarının həyatı bahasına başa gəldiyinin şahidiyik. Bütün bunları qiymətləndirmək nə qədər çətin olsa da, orta əsrlər müsəlman Şərqiində neçə-neçə görkəmli simalar bu tarixin acı reallığının qurbanı olmuşdur. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ictimai fikrin inkişafında yaratdıqları orijinal ideyaların cəmiyyətdə qəbul edilməməsinin, başa düşülməməsinin faciəsini yaşamış dahi şəxsiyyətlər arasında əslən Azərbaycandan olan mütəfəkkirlər də vardır. Ömürlərinin qısa olmalarına baxmayaraq, onlar yazdıqları əsərlərlə, irəli sürdükləri ideyalarla müdrikliyin nümunəsini yaratmışlar. Təqiblərə məruz qalmış azərbaycanlılardan bəhs edərkən Eynəlguzat Miyanəci 32, Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi 37, İmadəddin Nəsimi 48 yaşlarında öz ideyalarının qurbanı olmuş şəxsiyyətlər sırasında yada düşür. Filosof, şair və ədib keyfiyyətlərini özlərində daşıyan, əsərlərində fəlsəfi məzmunu əks etdirən həmin şəxsiyyətlərin həyatı, əzmi və iradəsi daim örnək göstərilmişdir.

1991-ci ildə Azərbaycanda Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin fəlsəfi irsinin yeganə tədqiqatçısı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Zakir Məmmədovun təşəbbüsü ilə Akademiyanın Rəyasət Heyəti mütəfəkkirin vəfatının 800 illiyi ilə əlaqədar qərar qəbul etdi. Bu münasibətlə də, Zakir Məmmədov 20 ildən artıq araşdırmasının nəticəsi kimi “Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi (qısa bibliografik məlumat)” kitabını hazırladı və nəşr etdirdi. Burada dahi mütəfəkkirin əsərlərinin adları, əlyazmalarının saxlanıldığı kitabxanalar, çap nüsxələri haqqında məlumatla yanaşı, Şihabəddin Sührəvərdi barədə xəbər verən mənbələr və tədqiqatlar da göstərilmişdi (Məmmədov, 1991).

2016-cı il əslən azərbaycanlı iki dahi mütəfəkkirin əqidəsi uğrunda öldürülmələrinin ildönümü ilə üst-üstə düşdü. Onlardan biri Eynəluquzat Əbülməali Abdulla ibn Məhəmməd Miyanəci (1099-1131), digəri isə Şihabəddin Yəhya Sührəvərdidir (1154-1191). Eynəlguzat Miyanəcinin qətindən 885 il, Şihabəddin Sührəvərdinin qətindən isə 825 il keçdi. Onların hər ikisi dünyanı çox erkən tərk etmiş, əqidələri uğrunda öldürülmüşlər. Yazdıqları əsərlərin əhəmiyyətini, zənginliyini gördükdə bunu gəncliyin möcüzəsi adlandırmaq olar. Onların hər ikisi dinsizlikdə ittiham edilərək qətlə yetirilmişlər. Bu görkəmli şəxsiyyətlər XII əsrin yetirdiyi fitri istedadlar sayılısalar da, onların məhvi yüzilliyin acı reallığıdır.

2017-ci ildə isə dahi mütəfəkkir İmadəddin Nəsiminin (1369-1417) qətindən 600 il ötdü. Həmin ilin may ayında Parisdə YUNESKO-nun baş qərargahında Nəsiminin vəfatının 600 illiyi qeyd edilmiş, 2018-ci ilin sentyabr ayında ölkəmizdə ilk dəfə Nəsimi şeir, incəsənət və mənəviyyət festivalı keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq sərəncamı ilə isə 2019-cu il görkəmli mütəfəkkirin anadan olmasından 650 illiyi münasibətilə Azərbaycan Respublikasında “Nəsimi ili” elan edilmişdir.

2019-cu il eyni zamanda Eynəlqüzat Miyanəci və Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi şəxsiyyətləri üçün də xüsusi anlam kəsb edir. Belə ki, Eynəlqüzat Miyanəcinin anadan olmasının 920, Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin anadan olmasının 865 ili tamam olur. Bu səbəbdən də, hər üç mütəfəkkirin həyat və yaradıcılıqlarına müqayisəli şəkildə nəzər salmaq maraqlı olardı.

Eynəlqüzat Miyanəci:

XII əsrin görkəmli filosofu, şairi, ədibi Eynəlqüzat Əbülməali Abdulla ibn Məhəmməd ibn Əli Miyanəci (1099-1131) dövrün mənzərəsində filosof və söz xəzinəsinin sahibi kimi mühüm rol oynamış dahi şəxsiyyətdir. Aldığı yüksək təhsil, irəli sürdüyü dəyərli fikirlər, yaratdığı misilsiz əsərlər qısa ömür yaşamasına baxmayaraq, ona dövrünün zəka sahibləri arasında xüsusi mövqə qazandırmışdır.

XI əsrin tanınmış hüquqşünas alimi və şairi Əbülhəsən Əli Miyanəci Eynəlqüzat Abdulla Miyanəcinin babasıdır. “Miyanəcilər XI-XII əsrlərdə istedadlı şairlər, görkəmli alimlər yetirmiş böyük nəsilidir. Onlardan Eynəlqüzat Miyanəcinin babası Əbülhəsən Əli Həsən oğlu Miyanəci mükəmməl təhsil görmüş hüquqşünas alim və incə təbli şair kimi tanınmışdır” (Məmmədov, 1994: 123).

Mənbələrdə Əbülhəsən Əli ibn Həsən Miyanəcinin həyatı və fəaliyyəti barədə geniş məlumat yoxdur. Dövrümüze gəlib çatmış qaynaqlarda fikirlər demək olar ki, bir-birini təkrarlayır. Mənbələrdə alim qazi olmaqla yanaşı, istedadlı şair kimi də xatırlanır, “Bağdadın məşhur fəzilətlilərindən biri” deyilərək təqdim edilir. O, 1079-cu ilin aprel ayında sübh namazı vaxtı öz məscidində qətlə yetirilmişdir (əl-Əsnəvi, 1987: 212).

Əli Miyanəcinin dövrümüze az sayda beyti gəlib çatmışdır. Onlardan birində o, Mauşanı tərənnüm etmişdir. Maraqlı doğuran cəhətlərdən biri budur ki, məxəzlərdə Mauşan haqqında məlumat verərkən məkanın gözəlliklərini Əli Miyanəcinin və onun nəvəsi Eynəlqüzat Miyanəcinin şeirlərindən nümunələr verməklə tərənnüm etmişlər.

Eynəlqüzat Miyanəcinin atası Əbubəkr Məhəmməd ibn Əli ibn Həsən Miyanəci də adlısanlı hüquqşünas alim və Həmədan şəhərinin qazisi olmuşdur. Mənbələrdə o, Həmədanın qazisi, “fəzilətli, zəkali, xoş görünüşlü” kimi xatırlanır. Orta əsr müəlliflərindən biri onun haqqında yazmışdır: “Fəzilətli, fəzilətinin oğlu və fəzilətinin atası. Yəni o, Qazi Əli Miyanəcinin oğlu, Eynəlqüzat Abdulla Miyanəcinin atasıdır” (Məmmədov, 1992: 8).

Orta əsr mənbələrindən və bu sahədə aparılmış tədqiqatlardan məlumdur ki, Eynəlqüzat Miyanəci əslən Miyanə şəhərindəndir. Lakin “Həmədanda doğulub yaşadığına görə Həmədani kimi də məşhurdur. O, baş qazi vəzifəsində dərin hörmət qazandığından “Eynəlqüzat” (Ayn əl-qudat – Qazilərin gözü) fəxri adını almışdır. “Əbülməali” ləqəbi isə “Fəzilətlər atası” deməkdir” (Məmmədov, 1994: 123).

Mütəfəkkirin həyatı tədqiqatlarda hər zaman müxtəlif mənbələrə istinadən təqdim olunmuşdur. Yazılanlara əsasən məlumdur ki, “Eynəlqüzat Miyanəci təhsilə çox erkən başlayıb, Ömər Xəyyam (1048-1131), Əhməd Qəzali (...-1126), Məhəmməd Cüveyni (1057-1135) və başqalarından elmin müxtəlif sahələrini mükəmməl öyrənmişdir” (Məmmədov, 1994: 123). O, sufizmə güclü maraqla göstərmiş, mövcud bir sıra müddəaların tərəfdarı olmaqla yanaşı, əsərlərində dolğun mühakimələrə də seçilmişdir.

Mənbələrdə hər zaman mütəfəkkir haqqında yüksək fikirlər söylənilmişdir. Burada Eynəlqüzat Miyanəci “kəramətli imamların və müqəddəslərin böyüklərindən biri” kimi xatırlanır. Bildirilir ki, o, əsrin fəzilətliələrindən biri, fəqih, ədib, zəka və fəzilətdə nümunə göstərilmişdir. Sufizmə meyl etmiş, onların təsvirəgəlməz kəlamlarını, işarələrini əzbər bilmişdir. Mütəfəkkir dini və başqa əsərlərində Əbu Məhəmməd Qəzalinin ardıcılı olmuşdur (əs-Səfədi, 2000: 191; əl-Yəməni, 1997: 178).

28-29 yaşlarında o azadfikirlilik üstündə müsəlman qanunçuları - fəqihlər tərəfindən təqiblərə məruz qalmış, ayrı-ayrı yerlərdə onu kafir elan edərək ölümünə fitva vermişlər.

Mütəfəkkir haqsız ittihamla Bağdada aparılaraq zindana salınmışdır. Bir müddət qürbətdə saxladıqdan sonra Eynəlqüzat Miyanəcini Həmədana qaytarır və 1131-ci ildə may ayının 6-da otuz iki yaşında dərs dediyi mədrəsədə edam edirlər (Məmmədov, 1994: 124).

Eynəlqüzat Miyanəci fəlsəfi fikir tarixində görkəmli filosof, panteizmin banisi sayılmaqla yanaşı, ərəb dilli Azərbaycan ədəbiyyatında istedadlı ədib və şair kimi də diqqəti cəlb edir. Mütəfəkkirin ərəb, fars dillərində qələmə aldığı əsərlərindəki bədii xüsusiyyətlər yüksək qiymətə layiqdir.

Eynəlqüzat Miyanəcinin həyatından bəhs edən mənbələrə müqayisəli yanaşdıqda və müəllifin özünün də bildirməyinə əsasən o, on dörd əsərin müəllifidir. Lakin onların əksəriyyətinin ancaq adları məlumdur. Alim əsərlərini ərəb və fars dillərində qələmə almışdır. Həmin əsərlərin təbliğində İran alimi Əfif Useyranın xidmətləri böyükdür. O, filosofun “Həqiqətlərin məğzi” (“زبدة الحقائق”), “Müqəddimələr” (“تمهيدات”) və “Qəribin şikayəti” (“شكوى الغريب”) əsərlərini çap etdirərək onların hər birinə iri həcmli müqəddimələr yazmışdır. Bundan başqa alim mütəfəkkirin müxtəlif şəxslərə ünvanladığı məktublarını toplayaraq nəşr etdirmişdir.

“Həqiqətlərin məğzi” (“زبدة الحقائق”) əsəri ərəb, “Müqəddimələr” (“تمهيدات”) isə fars dilində qələmə alınmışdır. “Həqiqətlərin məğzi” fəlsəfi məzmunu ilə mütəfəkkirin dünyagörüşünü əks etdirir və bədii xüsusiyyətlərdən uzaqdır. “Müqəddimələr” isə fəlsəfi fikirlərlə yanaşı, dərin məzmunlu rübailərlə də diqqəti cəlb edir.

Mütəfəkkirin yaradıcılığında ərəbdilli nəzm və nəsr nümunələrindən bəhs edərkən onun ömrünün sonlarında qələmə aldığı qısaca “Qəribin şikayəti” (“شكوى الغريب”) kimi tanınan “Ölkələrin alimlərinə vətəninə ayrı salınmış qəribin şikayəti” (“شكوى الغريب عن الاوطان الى علماء البلدان”) traktatı göstərilir. Mütəfəkkir onu Bağdad həbsxanasında olarkən qələmə almışdır. Professor Malik Mahmudov traktatı Azərbaycan ədəbiyyatında ərəbdilli nəsrin ilk nümunəsi saymış və bildirmişdir ki, ““Şəkva əl-ğərib”ə qədər ərəbdilli bədii nəsr belə bir orijinal əsər tanımır” (Mahmudov, 1983: 149).

Məzmunu, mahiyyəti etibarilə bu əsər müəllifin dövrümüzə gəlib çatmış digər risalələri və məktublarından fərqlənir. Burada adi məişət həyatında rast gəlinən münasibətlərlə, duyulan xoş və bədbin hisslərlə, iztirablarla bərabər yüksək zəkaya sahib filosofun dərin fəlsəfi fikirləri də əksini tapmışdır. Traktatda bədii təmayüllər həddən ziyadə çoxdur.

Çox zaman tədqiqatlara nəzər saldıqda sufizmin panteist fəlsəfəsinin İbn Ərəbidən etibarən meydana çıxdığı bildirilir, ona qədər söylənilən fikirlərin ifadə deyil, meyl olduğu göstərilir. Lakin Eynəlqüzat Miyanəcinin fəlsəfi irsinin Azərbaycanda yeganə tədqiqatçısı AMEA-nın müxbir üzvü Zakir Məmmədov həmin fikirləri təkzib edərək bu səpkidə olan mövcud mülahizələri təqdim etdikdən sonra yazmışdır: “Əslində sufizmin panteist fəlsəfəsi İbn Ərəbidən hələ yarım əsrdən çox əvvəl Azərbaycan mütəfəkkiri Eynəlqüzat Miyanəcinin əsərlərində dolğun şəkildə öz ifadəsini tapmışdır” (Məmmədov, 1978: 154). Alimin ilk dəfə gəldiyi qənaət Eynəlqüzat Miyanəcinin dünyagörüşünə verilmiş yüksək qiymətdir. Bu əslən azərbaycanlı alim və mütəfəkkirlərin Şərqi zəka xəzinəsinin zənginləşməsində xidmətlərinə, zamanında fikir ümmanına ilk töhfələr verməyə qadir olduqlarına bariz nümunədir.

Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi:

XII əsrdə əqidəsi uğrunda qətlə yetirilmiş digər mütəfəkkir Şihabəddin Yəhya Sührəvərdidir (1154-1191). Mütəfəkkir Zəncan yaxınlığında Sührəvərd qəsəbəsində anadan olmuşdur. Yəhyanın uşaqlığı ilə bağlı mənbələrdə məlumatlara rast gəlinmir. Lakin onun imkanlı ailədən olması şübhəsizdir. Mütəfəkkirin ilk təhsilindən söz açarkən fiqhın əsasları və fəlsəfəni Marağada Məcdəddin Cilidən öyrənməsi İbn Xəllikanda, Yaqut Həməvidə, Taşköprizadədə əksini tapmışdır. Müəllim kimi Məcdəddin Cili neçə-neçə görkəmli alimlərə və mütəfəkkirlərə dərs demişdir. Onlardan biri də Fəxrəddin Razi idi. “Müəllimin və təhsil proqramının eyni olmasına baxmayaraq, Şihabəddin Sührəvərdi ilə Fəxrəddin Razi müxtəlif ideya istiqamətləri tutmuş,

əqidələri, dünyagörüşləri etibarilə kəskin fərqlənmişlər” (Məmmədov, 2009: 15).

Şəmsəddin Şəhrəzuri öz əsərində müəlliminin, Azərbaycanın, Yaxın və Orta Şərqi ölkələrinin mühüm şəhərlərindən Ərdəbil, Miyanə, Diyarbək, Xərbut, Konya, Sivas, Mardin, Bağdad, Dəməşq və Hələbə səfər etdiyini göstərmişdir. Dərin zəkalı, yüksək istedadlı, azad fikirli mütəfəkkir tez bir zamanda fəlsəfi mülahizələri ilə müsəlman Şərqi ölkələrində böyük nüfuz əldə etdi. O, “Rum Səlcuq hökmdarı İzzəddin Qılıç Arslanın (1156-1188) rəğbətini qazanmış, onun uşaqlarına (Süleyman, Börküyarıq və Məlikşah) dərs demişdir” (Məmmədov, 2009: 16).

Şihabəddin Sührəvərdi 1183-cü ildə Hələbə gəlir. Həmin dövrdə orada hakimiyyət Əyyubilər sülaləsinin əlində idi. Misir, Suriya və Yəmənə əhatə edən bu ərazilərin başında Səlahəddin Əyyubi dayanırdı. Sülalənin adı onun babası Əyyub ibn Sədidən götürülmüşdür. Öz oğlu Qazini Səlahəddin Əyyubi Hələbə vali təyin edir. Sonralar əl-Məlik əz-Zahir böyük nüfuz qazanaraq bütün şimali Suriyada tanınaraq Əyyubilər arasında ilk sultan titulu alan şəxs oldu.

“Hələbə daxil olan Şihabəddin Sührəvərdi özünün qətiyyətli, azad fikirli, əzmkar çıxışlarını burada da davam etdirdi. Şeyx İftixarəddinin başçılığı ilə keçirilən Hələviyyə mədrəsəsindəki disputlarda nümayiş etdirdiyi natiqlik qabiliyyəti və iti mühakiməsi tez bir zamanda onu şöhrətləndirdi... Mütəfəkkirin şöhrəti hakim əl-Məlik əz-Zahirə (1186-1215) çatdı. Hələb hakimi onun zəkası, çıxışları ilə xüsusi maraqlanaraq zamanının görkəmli alim və fəqihlərindən ibarət məclis təşkil edir, Şihabəddin Sührəvərdi oraya dəvət olunur. Bir çox elmi mübahisə və mükəllimlərdə o, qalib gəlir, əl-Məlik əz-Zahirin ehtiramını qazanır. Bu şöhrət və ehtiram eyni zamanda ona qarşı düşmən münasibətdə olan qüvvələr yaradır. Onlar mütəfəkkirin bilik və bacarığı müqabilində aciz qalacaqları təqdirdə bu zəka sahibini məhv etməyi qərara alırlar” (Zakirqızı (Məmmədova), 2010: 35).

İbn Xəllikan yazırdı ki, onu əqidə pozğunluğu və dinsizlikdə günahlandırdılar. Şihabəddin Sührəvərdinin əleyhinə məktub hazırlayıb Əl-Məlik əz-Zahirdən filosofun qətlini istəyirlər. Lakin hakimin bununla razılaşmadığını görüb atası Səlahəddin Əyyubiyə müraciət edirlər. Yalnız belə təzyiqlə qarşısında aciz qalan Hələb hakimi Sührəvərdini həbs etdirir. Mənbələrdə onun hansı üsulla öldürülməsi barədə müxtəlif fikirlər vardır. Bəziləri onun ac saxlanıldığını, bəziləri boğulduğunu, qaladan atıldığını və başqa fərziyyələr irəli sürmüşlər. Digər mülahizələrdə isə göstərilmişdi ki, mütəfəkkir özü üçün qalada ac qalmaq qətlini üstün tutmuşdur. O, Hələb qalasında həbs edilərək öldürülmüşdür. Onun ölüm tarixi ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Lakin mənbələrin müqayisəsindən həmin tarix barədə qəti şəkildə 1191-ci il qənaətinə gəlinir.

Zamanın haqsızlığı, bədxah insanların qara niyyəti nəticəsində bu böyük şəxsiyyət cəmi otuz yeddi il ömür sürsə də mənalı və məhsuldar bir həyat yaşayaraq orta əsrlər elm ümmanına özünün əlli iki dürrü xatırladan əsərlərini töhfə etmişdir. Həmin əlli iki əsərin təəssüflər olsun ki, hamısı dövrümüzdə gəlib çatmamışdır. Lakin onların adları və mövcud traktatların əlyazması, çap nüsxələri barədə geniş məlumatlar Zakir Məmmədovun hazırladığı bibliografik məlumat kitabında verilməsi əvvəldə qeyd edilmişdir.

Şihabəddin Sührəvərdinin ərəbdilli poeziyasından bəhs edərkən ilk növbədə Dəməşq şəhərinin Zahiriyə kitabxanasında saxlanılan şeir divanının yarımçıq nüsxəsi göstərilir. Mütəfəkkirin nəsr yaradıcılığına gəlcə, onun sufi-fəlsəfi əsərləri bədii xüsusiyyətlərinə görə ədəbi nümunə kimi yüksək dəyərləndirilməlidir.

İmadəddin Nəsimi:

Eynəqüzat Miyanəcini və Şihabəddin Sührəvərdini İmadəddin Nəsiminin ideya sələfləri saymaq mümkündür. Sələflərindən fərqli olaraq Nəsimi şeirlərini üç dildə: türk, ərəb və farsca yazmışdır. “Nəsimi şeiri bədii dilinə görə də diqqətə layiqdir. Şair dərin fəlsəfi məsələləri, humanist fikirlərini yüksək poetik forma və üslubda qələmə almışdır. Onun şeirləri bədii-poetik xüsusiyyətlərinə görə klassik ədəbiyyatın ən gözəl və kamil nümunələridir. “Ana dilində öz xalqına xitab edən” Nəsimi xalqın öz dili ilə öz ruhunu ifadə edir, böyük bir ədəbi-tarixi vəzifəni şərəflə

yerinə yetirir” (Səfərli, Yusifov, 1982: 199).

Sələflərindən fərqli olaraq, Nəsimi yaradıcılığı tədqiqatçılar tərəfindən çox zaman görkəmli şair kimi araşdırılmışdır. Nəsimi şeirləri zahirən misilsiz bədii ifadələrlə zəngin olmaqla yanaşı, dərin fəlsəfi məzmunu ilə də tədqiqatçıları özünə cəlb etmişdir.

“İmadəddin Nəsiminin dünyagörüşü Qədim Şərq, Qədim Yunanıstan, habelə orta əsrlərin müxtəlif ideya cərəyanları (peripatetizm, sufilik, işraqilik, xüsusən hürufilik) zəminində yaranıb formalaşmışdır. Onun əsərlərində Zərdüşt, Pifaqor, Platon, Aristotel, Bistami, Həllac, İbn Sina, Eynəlqüzat Miyanəci, Şihabəddin Sührəvərدي və başqalarının, ən çox isə ilahiləşdirib pərəstiş etdiyi Fəzlullah Nəsiminin təsiri duyulur” (Məmmədov, 1994: 266).

İmaməddin Nəsiminin panteist fikirləri mütəfəkkirin mülahizələrindən qaynaqlandığından şairi Eynəlqüzat Miyanəcinin xələfi saymaq mümkündür. Lakin onun panteist mövqeli fikirləri bir qədər başqa şəkildə təqdim olunmuşdur. “Nəsiminin panteizmini sufilərin fəlsəfəsindən fərqləndirən başlıca xüsusiyyət onun hürufi rəmzlərindən istifadə etməsidir” (Məmmədov, 1994: 270).

“Nəsiminin öldürülməsi məhkəmə üzvləri, din xadimləri, üləma və qazılar arasında ciddi mübahisəyə gətirib çıxarmışdır. İbn Hilal öz əlilə fitva yazsa da, məhkəmədə heç kəs onunla razılaşmayıb dağılmışdır. Nəsimi yalnız Sultan Müəyyədın əmri ilə 1417-ci ildə edam edilmişdir” (Səfərli, Yusifov, 1982: 193).

Yaradıcılıqların müqayisəsi:

Eynəlqüzat Miyanəcinin ədəbi-bədii yaradıcılığı barədə geniş danışmaq mümkündür. Burada yalnız bu üç mütəfəkkirin yaradıcılığında bənzər bəzi məqamlar müqayisəli göstəriləcəkdir.

Mütəfəkkir şeirlərinin birində insanın cismi və ruhu ilə bağlı gözəl bənzətmələrdən istifadə edilmişdir. Bu mövzuya təkcə Eynəlqüzat Miyanəcinin deyil, Azərbaycan ədəbiyyatının digər nümunələrində, ümumən Şərq ədəbiyyatında tez-tez rast gəlinir. Şair demişdir:

افکند دلم رخت بمنزلگاهی
کأنجا نبود بصد دلیلان راهی
چون من دو هزار عاشق اندر ماهی
می کشته شود که بر نیارد آهی

Ürəyim libasını sığıncaqda buraxdı
Orada yüzlərlə səbəbə yol olmur
Ayda mənim kimi iki yüz aşıqı
Öldürülür ki, ah da etmirlər (əl-Miyanəci, 2, 1062: 85).

Şərq ədəbiyyatında şairlərin ruha və cismə müxtəlif bənzətmələrlə yanaşması geniş yayılmış mövzularadndır. Burada isə mütəfəkkirin cisminə verdiyi ad maraqlı doğurur. Eynəlqüzat Miyanəci ilk misrada “ürəyim libasını” dedikdə insan cismini nəzərdə tuturdu. Ruhu həmin libası geyinərək maddi aləmə bağlanmışdır. Onun qəlbi ilahiyə olan sevgisilə yüksək məqama can atır, bəşəri həyatdan daha çox əbədilik sevdası ilə yaşayır. Həsərlə dolu qəlbinj ən böyük arzusu vüsala qovuşmaqdır. Bununla da sanki öz saxlanma yerindən çıxaraq müqəddəs bir yola qədəm qoyacaqdır. Hər hansı şübhəyə, ehtimala yer olmayan bu yola başlayan aşıq bütün məhrumiyyətləri, çətinlikləri göz önünə alaraq cismani yoxluğuna da hazırdır. Öz məhəbbəti naminə atılan bu addımla sevgisini nümayiş etdirir və mətin dayanır. O, həmin eşqin yolunda canından keçməyə hazır çoxlu aşıqların varlığını bilirdi. Hər kəs vüsala qovuşmaq üçün düşünmədən cismani ölümünə razılaşır ki, əbədi həyatı qazansın. Çünki əbədiyyətin yeganə yolu budur.

Təbii ki, şeirdə cismin maddi aləmdə bağlılıq yaradan “libas” adlandırılması Eynəlqüzat Miyanəci təxəyyülünün gözəl bənzətmələrindən biridir.

Dünyanın faniliyindən, yer aləmində insanların qonaq olduğunu, sufinin əbədi dünyaya sevdasını anladan, eyni zamanda bədii xüsusiyyətlərilə seçilən başqaşeirində isə mütəfəkkir ruhu qəfəsə salınmış quşa bənzətməmişdir:

دل مرکب حق است که درین ز ندانست
در عالم خاک مدتی مهمانست
دل مرغ حقیقت است در عالم حق
نی خود بازست که زینت سلطانت
دل زنده بجان و جان بود زنده بحق
که جان دردل و گاه دل در جانست

Ürək həqiqətin süvarisidir ki, onda həbs olunub
Yer aləmində bir müddət qonaqdır
Ürək həqiqət quşudur, Haqq aləmində
Ney özü şahin quşudur ki, sultanın bəzəyidir
Ürək canla canlıdır, can haqqla canlı
Can ürəkdədir və gah ürək candadır (əl-Miyanəci, 2, 1062: 280).

Eynəlqüzat Miyanəci “qəlb” deyərəkən insan ruhunu nəzərdə tutaraq onu bəşəri aləmdə “qonaq” adlandırır və əbədilik yolu ilə səfərə çıxdıqlarını göstərmişdir. Alimin fikrincə, həqiqət yoluna qədəm qoyan möminlər cismən deyil, qəlbən bu səfərə başlayırlar. Qəlb üsyankar çırıntılarına baxmayaraq, sanki buxovlanaraq cismində həbs edilmişdir. Maddi dünyanın faniliyini anlayan, burada özünü müvəqqəti qonaq kimi hiss edən şəxs zamanın bitəcəyi vaxtı bilmir. Ona görə də iradəsinə zidd yaşadığı cahanı özünün məhbusu sayır. Mütəfəkkir burada gözəl bənzətmədən istifadə edərək ruhunu “quş”a, cismini isə “qəfəs”ə bənzətmişdir. Ürəyini, ruhunu həqiqət yolunda qanadlanmaq istəyən quşla müqayisə edən şair bunu qürurla dilə gətirir. Bu “quş” həm də onun cismində hakimiyyət rəmzidir. O, öz nəfsini “sultan”a bənzədərək sinəsində döyünən qəlbə isə bu şahin xoş avazlı “quş”u adlandırır. Ürəyin çırpınması insanın bəşər aləmində yaşadığını sübut edirsə, ruh İlahi sevgilə mənən varlığını nümayiş etdirir. O, Ona qovuşacağı zaman əbədi xoşbəxtliyini qazanacaqdır. Bəziləri yaşamaq üçün cismi əsas götürürsə, digərləri qəlbə sevdasını əsil həyat kimi qiymətləndirirlər.

Əksər klassik Şərq ədəbiyyatında “ruh”un “quş”a bənzədilməsi kimi təşbihdən istifadə olunmuşdur. Eynəlqüzat Miyanəci yaradıcılığında rast gəlinən bu təşbihi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində əzmi, iradəsi və talelərlə bir-birinə bənzəyən digər iki mütəfəkkirin yaradıcılıqlarından nümunələrlə müqayisə etmək mümkündür. XII əsrin görkəmli filosofu Şihabəddin Yəhya Sührəvərdini və XIV əsrin böyük şairi İmadəddin Nəsiminin əsərləri arasında həmin bənzətmə özünəməxsus şəkildə ifadəsini tapmışdır.

Əqidəsi uğrunda öldürülməkdən belə çəkinməyən dahi mütəfəkkir Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin ölümünə yaxın söylədiyi bildirilən məşhur şeiri vardır. Burada maddi dünyanın faniliyindən bəhs olunur, şair cismən yoxluğu heç də məhv kimi qəbul etməyərək öz ruhunu azad quşa bənzətmişdir:

فیکونی اذ راونی حزنا
لیس ذا المیت والله انا
طرت عنه فتخلی رهنا

قل لاصحاب راونی مینا
لا تظنونی بانی میت
انا عصفور وهذا قفصی

Məni meyit görən dostlara de ki,
Məni hüznü görüb ağlasınlar.
Məni meyit zənn etməsinlər
Vallah mən meyit deyiləm
Mən quşcuğazam və bu qəfəsimdir
Uçmuş, ondan azad olmuşam (İbn Əbi Useybiə, 1965: 644).

Şairin burada “Mən bir quşcuğazam, bu qəfəsimdir ... Ondan uçmuş, girov azad olunmuşdur” deməsi həmin təşbihin işləndiyi gözəl nümunələrdəndir. Cismini “qəfəs”ə bənzətməklə onda saxlanılan “quş”u öz ruhu adlandırmışdır. Əgər “quş” qəfəsindən azad olarsa bu cismani sonluq sayılsa da, ruhunun əbədiliyə qovuşması deməkdir.

Bəzi məqamlarda Eynəlqüzat Miyanəcini və Şihabəddin Sührəvərdini XIV əsrin böyük şairi

İmadəddin Nəsiminin ideya sələfləri saymaq mümkündür. Sələflərindən fərqli olaraq, İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığı tədqiqatçılar tərəfindən çox zaman görkəmli şair kimi araşdırılmışdır. Onun şeirləri bədii ifadələrlə zəngin olmaqla yanaşı, dərin fəlsəfi məzmunu ilə də tədqiqatçıları özünə cəlb etmişdir.

İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında çoxlu sayda gözəl təşbihlərə rast gəlinir. Onlar arasında sələfləri kimi ruhunu “quş”a və cismini “qəfəs”ə bənzətmiş nümunələr də vardır:

Çıx qəfəsdən, gəlgil, ey bülbül, gülüstan seyrin et ,

Bas qədəm meydani-eşqə görəsən məvayi-eşq (Nəsimi, 1972: 30).

Hürufi şairi “ey bülbül” deyərək sanki ruhuna müraciət etmiş, həqiqi eşqin mahiyyətini anlayanların əbədiyi vəd edən İlahi sevdanın yolunu tutduğunu göstərmişdir. “Çıx qəfəsdən” hökmü ilə sanki əsl məhəbbəti anlayan aşıqın maddi buxovlardan azad olmaq istəyini və əzmini nümayiş etdirmişdir.

Həmin mövzuda yazılmış başqa beytində deyilir:

Can nə quşdur ki, qurtula deyəsən

Ənbərin zülfünün duzağından (Nəsimi, 1972: 184).

Bu misralar əvvəlki beytlə səsləşir. Burada da İmadəddin Nəsimi canı, ruhu “quş”a bənzədirək onun cismdən, yəni “qəfəs”indən qurtulmasını əbədiyə qovuşmaq saymışdır.

“Şərab” mövzusunda gəlincə, bu anlayışın dini və fəlsəfi mahiyyəti bir-birinə yaxındır. “Dində insanlara cənnətdə vəd edilən nemətlər içərisində şərabın təsvirinə tez-tez rast gəlinir. Təfsirçilər tərəfindən həmin şərab “ruhi şərab” kimi başa düşülür. Çünki axirət aləmində hər hansı bir şey maddilikdən qat-qat uzaqdır” (Cebecioğlu, 2004: 87).

Həmin anlayışın fəlsəfi izahına gəlincə, işraqilik cərəyanının banisi, XII əsrin böyük mütəfəkkiri Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin yaradıcılığında “ruhi şərab”ı vəsf edən beytlərə rast gəlinir:

راق الشراب ورقت الاقداح

وتمتعوا فالوقت طاب بقربكم

Zövq almışlar, vaxt sizin yaxınlığınızla yaxşı olmuş,

Şərab təmiz və qədəhlər incədir (əl-Həməvi, 1993: 269).

Bu beyt ilk baxışda xəməriyyə janrında yazılmış və içki məclisi tərənnüm olunmuş şeiri xatırladır. Burada vəsf edilmiş qədəhlər də, şərab da reallıqdan uzaqdır.

Filosof-şairin şərabla bağlı digər beytləri şeir divanında rast gəlinir. Burada deyilir:

ان التشبه بالكرام فلاح

فتشبهوا ان لم يكونوا مثله

في كاسها قد دارت الاقداح

قم يا نديم الى المدام فهانهم

Onlar kimi olmayana bənzəmişlər

Kəndlinin kərəmətinə bənzərdir

Ey kef yoldaşı, dur qalx, köhnə şərabı ver

Qədəhlər dövr edən badələrdə (Zakırqızı, 2010: 87).

Bu misralarda da real mənada üzüm şirəsindən alınan adi şərabla ruhi şərab qarşı-qarşıya qoyulur. Şair “Ey kef yoldaşı, dur qalx” deyərək sanki dəbdəbəli içki süfrəsində oturmuş dostlarına müraciət edir. Onları badələrdə köhnə şərab içməyə dəvət edir. Əslində isə yaşadığı həyat tərzi, mənbələrin onun haqqında verdiyi məlumatlardan da aydındır ki, Şihabəddin Sührəvərdi yaradıcılığında ifadə olunmuş bütün maddi nemətlər zahiri cəhətdən deyil, batini mənada başa düşülməlidir.

Şərab mövzusu ilə bağlı digər nümunəni XIV əsrin böyük hürufi şairi İmadəddin Nəsimi yaradıcılığından göstərmək mümkündür. Şairin şeirlərinə nəzər saldıqda burada şərab mövzusunda dair beytlər Şihabəddin Sührəvərdinin fikirlərinə çox yaxındır. Onlardan birində deyilir:

Saqı, gətir bu məclis içində qədəh yürüt,

Sığmaz hədisü tövbəvü təqva, gətir şərab (Nəsimi, 1972: 25).

İmadəddin Nəsimi bu beytində sahiyə müraciətlə qədəhlərdə şərab gətirməsini istəyir. Təbii ki, onun təsvirini verdiyi bu süfrədə adi məclisi, içkiləri deyil, şərab anlayışına fəlsəfi mövqedən yanaşmışdır.

Həmin mövzuya dair digər nümunədə deyilir:

Gövnü məkandan keçmişəm, mə'ni şərabın içmişəm

Canana, üzün görmüşəm, başdan ayaq can olmuşam (Nəsimi, 1972: 135).

Burada şairin məqsədi və şərabın mahiyyəti daha aydın görünür.

Nəticə:

Ümumiyyətlə, orta əsrlər elm və ədəbiyyat tarixinə nəzər saldıqda müsəlman Şərqiində əqidəsi uğrunda qətlə yetirilmiş onlarla görkəmli şəxsiyyətlərin adları yada düşür. Müasir dövrdə onların doğum illərilə yanaşı öldürülmə tarixləri də qeyd edilir. Bu il müxtəlif əsrlərdə yaşamış üç dahi Azərbaycan mütəfəkkirinin doğum ildönümlərilə diqqət çəkir. Eynəlqüzat Miyanəci 32, Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi 37, İmadəddin Nəsimi 48 yaşlarında qətlə yeririlmələrinə başmayaraq, Şərq və Qərb elmi ictimaiyyəti 2019-cu ili Eynəlqüzat Miyanəcinin 920, Şihabəddin Sührəvərdinin 865, İmadəddin Nəsiminin 650 anadan olma ildönümü kimi qeyd edir.

Bu üç dahi şəxsiyyətin irsi həm ədəbi, həm də fəlsəfi istiqamətdən tədqiq oluna bilər. Eynəlqüzat Miyanəci panteizmin, Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi işraqiliyin əsasını qoymaqla orta əsrlər zəka ümmanına töhfələrini vermişlər. Onların hər ikisinin yaradıcılığında fəlsəfi cəhətlər ədəbi-bədii xüsusiyyətlərindən daha çox tədqiq edilmiş, Şərq və Qərb alimlərində maraq oyatmışdır. İmadəddin Nəsimi hürufiliyin məşhur nümayəndələrindən sayılsa da, onun irsi daha çox ədəbiyyatşünaslar tərəfindən araşdırılmışdır.

Təbii ki, bu üç görkəmli mütəfəkkirin dünyagörüşündə və ədəbi-bədii yaradıcılığında məzmun, forma xüsusiyyətlərinə görə müqayisəli cəhətlər çoxdur. Burada yalnız Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış bəzi təşbihlərə diqqət yönəldilmişdir. Ruh və ilahi şərabın təsviri ilə bağlı beytlərə bir çox orta əsr poeziyasında rast gəlmək mümkündür. Məqalədə doğum ildönümləri qeyd edilən Eynəlqüzat Miyanəcinin, Şihabəddin Sührəvərdinin, İmadəddin Nəsiminin şeirlərindən nümunələr verilməklə təhlil olunmuşdur.

Kaynakça:

- Cebecioğlu, E. (2004). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. İstanbul: Anka Yayınları
- əl-Əsnəvi. (1987). Təbəqat əş-şafiiyyə. əl-cuz əs-sani. Beyrut-Lubnan: Dar əl-kutub əl-ilmiiyyə
- əl-Həməvi Yaqut. (1993). Mucəm əl-udba. Təhqiq əd-duktur İhsan Abbas. Beyrut-Lubnan:
- İbn Əbi Useybiə. (1965). Uyun əl-ənba fi təbəqat əl-ətibba. Beyrut: Dar məktəbə əl-həyat
- Məhmudov, M. (1983). Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şair və ədiblər. Bakı: Elm
- Məmmədov, Z. (1994). Azərbaycan fəlsəfi tarixi. Bakı: İrşad
- Məmmədov, Z. (1978). Azərbaycanda XI-XIII əsrlərdə fəlsəfi fikir. Bakı: Elm
- Məmmədov, Z. (1992). Eynəlqüzat Miyanəci. Bakı: Elm
- Məmmədov, Z. (2009). Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi. Bakı: Elm
- Məmmədov, Z. (1991). Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi. Qısa bibliografik məlumat. Bakı: Elm
- əl-Miyanəci, Abdullah, 1. (1962). Şəkva əl-ğərib. Qəddəmə ləhu və həqqəqə mətnəhu Əfif Useyran. Tehran:
- əl-Miyanəci, Abdullah, 2. (1962). ət-Təmhidat. Qəddəmə ləhu və həqqəqə mətnəhu Əfif Useyran. Tehran:
- Nəsimi, (1973). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərənşir
- əs-Səfədi Səlah əd-din. (2000). əl-Vafi bi-l-vəfəyat. əl-cüz əs-sabi əşər. Təhqiq və itina Əhməd Ərnaut, Turki Mustafa. Beyrut-Lubnan: dar ihya ət-turas əl-ərəbi
- Səfərli Ə., Yusifov X.. (1982). Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif
- əl-Yədii əl-Yəməni. (1997). Mirat əl-cinan. əl-cüz əs-salis. Vada həvaşih Xəlil əl-Mənsur. Beyrut-Lubnan: dar əl-kutub əl-ilmiiyyə
- Zakırqızı (Məmmədova), Ü. (2010). Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi (ədəbi-bədii yaradıcılığı). Bakı: Elm